

De identiteiten van het hertogdom Gelre en het graafschap Holland vergeleken.

MA scriptie middeleeuwse studies
Wencke Reussink
3066975
10 juli 2010
Supervisor: Dr. A. J. van den Hoven van Genderen

Inhoud

Voorwoord	pag. 2
Inleiding	pag. 3
Hoofdstuk 1: Gelre	pag. 7
1.1 Methode en terminologie	pag. 7
1.2 Identiteit	pag. 13
1.3 Besluit	pag. 19
Hoofdstuk 2: Holland	pag. 22
2.1 Verbij-Schillings	pag. 22
2.2 Tilmans	pag. 27
2.3 Smit	pag. 31
2.4 Besluit	pag. 34
Hoofdstuk 3: Vergelijking	pag. 36
3.1 Overeenkomsten en verschillen	pag. 36
3.2 Methoden	pag. 39
3.3 Tekortkomingen	pag. 41
Conclusie	pag. 45
Bijlagen	pag. 47
Bibliografie	pag. 53

Voorwoord

Met een zucht van verlichting leg ik mijn figuurlijke pen neer. Het werk is gedaan. Hoewel ik soms door de bomen het bos niet meer zag, heb ik toch met veel plezier aan deze scriptie gewerkt. Ik heb het vooral erg interessant gevonden om te werken met de Gelderse geschiedenis, omdat ik zelf een geboren en getogen Gelderse ben.

Ik moet toegeven dat ik deze scriptie nooit had kunnen voltooien zonder de hulp en steun van een aantal personen. Ik ben dan ook dank verschuldigd aan deze personen. Ten eerste moet ik Bram van den Hoven van Genderen bedanken voor alle hulp en suggesties die uiteindelijk deze scriptie hebben mogelijk gemaakt. Ook moet ik Jasper Jurcka bedanken voor zijn steun en geduld. Lang heb je moeten horen dat ik bijna klaar ben, nu zal dit ook de waarheid zijn. Verder zijn er nog een aantal vrienden, kennissen en familieleden die zich constant hebben geïnteresseerd voor de vorderingen van mijn scriptie. Ik noem geen namen, zodat ik ook niemand kan vergeten. Allen bedankt voor deze interesse waar ik ook steun uit heb geput. Als jullie mij nu vragen hoever ik ben met mijn studie kan ik eindelijk antwoorden: “zij is voltooid”.

Inleiding

Identiteit is een begrip dat de meeste mensen wel kennen, maar wat niet altijd een even gemakkelijke uitleg heeft. Wanneer men het woord opzoekt in het woordenboek geeft de gegeven verklaring ook geen duidelijkheid. Bij de term 'identiteit' staat de volgende verklaring: 'dat wat eigen is aan een persoon'.¹ Deze verklaring oppert gelijk de vraag; wat is dat dan? Wat maakt iemands identiteit?

Om te beginnen is er natuurlijk iemands naam, geslacht en de andere informatie op een identiteitsbewijs. Ook welke genealogische afkomst men heeft, dus wie zijn of haar ouders en voorouders zijn, vormen een deel van iemands identiteit. Wat ook een rol speelt in de vorming van iemands identiteit is de plek waar hij of zij vandaan komt en de plek waar hij of zij woont, wat zijn of haar ideeën en idealen zijn en hoe hij of zij zich uit, zowel op non-verbale wijze als in de taal die wordt gesproken. Ook de emotionele band die iemand heeft met bijvoorbeeld de plek waar hij of zij vandaan komt of woont speelt mee bij het bepalen van iemands identiteit.²

Maar identiteit bestaat niet alleen op persoonlijk niveau, maar ook op het niveau van een groep. Ik ben op persoonlijk niveau Wencke, maar op een groepsniveau ben ik bijvoorbeeld student of Nederlander, een Europeaan of een wereldburger. Echter, wat maakt dat iemand tot een groep behoort? De identiteit van een groep is opgebouwd uit verschillende elementen en groepen, wat tot gevolg kan hebben dat er spanningen ontstaan binnen een groep. Een goed voorbeeld hiervan vinden we in de Tweede Wereldoorlog.³ Op basis van hun afkomst, een van de elementen van identiteit, werden joden vervolgd. De joden vormden een groep binnen de groep van alle Duitsers, waaronder ook de groep van nazi's viel.⁴

Niet alleen in de Tweede Wereldoorlog, maar in vele oorlogen is identiteit een van de factoren om in de wapens te klimmen. Denk bijvoorbeeld aan de Kosovaarse oorlog, waarin zowel de Serviërs, als de Albaniërs, recht claimden te hebben op Kosovo.⁵ Zij dachten deze claims te kunnen maken, omdat zij in het verleden, respectievelijk in de middeleeuwen en in de oudheid, in het bezit waren geweest van deze regio. Nu staat deze regio ter discussie in het

---

¹ Van Dale online, via www.vandale.nl, lemma *identiteit* (geraadpleegd op 2 december 2009).

² Voor meer informatie over identiteit, zie: W. Frijhoff, 'Identiteit en identiteitsbesef. De historicus tussen verbeelding, benoeming en herkenning', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 107 (1992) 614-634.

³ P.J. Geary, *The Myth of Nations : The medieval origins of Europe* (Princeton 2002), 5.

⁴ Uiteraard waren het niet alleen Duitse joden die werden vervolgd. Men zou ook kunnen zeggen dat de joden een groep vormden binnen de mensheid, waarbinnen ook de vervolgers van de joden een groep vormden.

⁵ Geary, *Myth of Nations*, 7.

internationaal gerechtshof om te bepalen of zijzelf het recht hadden zich uit te roepen tot een onafhankelijke staat.⁶

Het terugrijpen naar bijvoorbeeld de middeleeuwen om identiteit te bepalen, zoals in het geval van Kosovo, is geen alleenstaand geval. Zeker in Europa is dit vaker voorgekomen.⁷ Zelfs in de middeleeuwen greep men al terug naar eerdere tijden. Denk bijvoorbeeld aan de Hollanders die teruggrepen naar de Bataven, waarover later meer. Ook gebeurde het al in de middeleeuwen dat mensen afkomstig uit het ene territorium invloed kregen in een ander territorium, bijvoorbeeld toen huize Egmond in de eerste helft van de vijftiende eeuw de regerende dynastie in het hertogdom Gelre werd.⁸

Onderwerp en boekkeuze

Dit brengt me bij de essentie van deze scriptie, waarin ik zal kijken naar de identiteiten van het hertogdom Gelre en het graafschap Holland in de late middeleeuwen. Ik zal kijken wat er van invloed was op deze identiteiten en welke verschillen men hierin kan vinden. Dit zal ik doen aan de hand van enkele moderne werken waarin onderzoek is gedaan naar waar deze mensen zich mee identificeerden. Ook deze werken zal ik vergelijken op basis van de methodiek die is gebruikt. Deze vergelijking zal afhangen van de methode die door de auteurs is gebruikt bij het beschouwen van de bronnen die interessant zijn voor onderzoek naar identiteit. Dit zal uiteindelijk leiden tot een tweeledige conclusie, op inhoudelijk en methodisch niveau.

In het eerste hoofdstuk beschouw ik het onlangs verschenen boek van Aart Noordzij, *Gelre: Dynastie, land en identiteit in de late middeleeuwen*. Dit boek is verschenen naar aanleiding van een project gefinancierd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en de Universiteit Leiden. Dit project is getiteld 'Centralisatie of particularisme? De ontwikkeling van nationale identiteiten in de Lage Landen (1250-1585)'.⁹ Dit boek bespreek ik op de punten methode en inhoud. De methode behandel ik aan de hand van de uitgebreide inleiding. In deze inleiding gaat Noordzij in op de terminologie die hij gebruikt en die ik grotendeels zal overnemen. Ik geef zijn visie, maar zal deze van commentaar voorzien op punten waarvan ik vind dat er iets niet klopt of ontbreekt.

---

⁶ Proces van start gegaan op 1 december 2009.

⁷ Geary, *Myth of Nations*, 11-14.

⁸ A. Noordzij, *Gelre : Dynastie, land en identiteit in de late middeleeuwen* (Hilversum 2009), 10.

⁹ Noordzij, *Gelre*, 5.

Hiervoor zal ik visies van anderen verwerken in mijn scriptie en daardoor tot een conclusie komen.

Met de inhoud van het boek bespreek ik de drie delen waaruit het boek bestaat. Ik heb gekozen voor dit boek, omdat in dit boek, naast de vorming van Gelre als politieke gemeenschap, de vorming van identiteit centraal staat in het hertogdom Gelre, in de periode van 1100-1600.¹⁰ Dit is tevens de periode die ik grofweg zal aanhouden in deze scriptie. Dit boek van Noordzij zal gelden als referentiekader voor deze scriptie, maar ik zal ook gebruikmaken van enkele andere werken ter aanvulling of mogelijk verbetering van de informatie uit het werk van Noordzij.

Ik zal constant de aanduiding Gelre gebruiken, ondanks het feit dat het territorium niet telkens dezelfde samenstelling heeft. Gerard I (†1129) wordt eind elfde eeuw als eerste aangeduid als graaf van Gelre.¹¹ Hiermee is het ontstaan van het graafschap Gelre een feit. Na 1138 wordt het graafschap Zutphen hieraan toegevoegd. In 1339 wordt het graafschap een hertogdom. De hertogen bleven zich naast hertog, graaf van Zutphen noemen. In de loop van deze scriptie zal telkens uit de context blijken wat ik met Gelre bedoel.

In het tweede hoofdstuk van deze scriptie kijk ik naar de identiteiten van Holland. In dit geval gaat het om het gehele gebied dat de graven van Holland bestuurden. Het gaat hier merendeels om de graafschappen Holland en Zeeland. In de periode tussen 1299 en 1419 waren Holland en Zeeland, via de vorst, met het graafschap Henegouwen verbonden.¹² We zullen zien dat deze gebieden niet een geheel vormden zoals Gelre en Zutphen, maar dat Holland en Zeeland ieder een soort autonomie behielden.

Ik behandel de Hollandse identiteiten aan de hand van meerdere werken. De reden hiervoor is dat er over Holland (nog) niet een enkel werk bestaat waarin identiteit zo centraal staat als in het werk van Noordzij. Om zoveel mogelijk te voldoen aan alle onderdelen die te maken hebben met de vorming van identiteit, zoals deze in het werk van Noordzij naar voren komen, heb ik ervoor gekozen om drie werken nader te bestuderen, waarin ik voornamelijk vasthoud aan de periode van 1100-1600. Aan de informatie die buiten de genoemde periode valt of die niet bijdraagt aan een vertoog over identiteit, zal ik minder aandacht schenken om uniformiteit in mijn scriptie te houden. De drie belangrijkste werken voor dit onderwerp zullen zijn: J.G. Smit, *Vorst en onderdaan: Studies over Holland en Zeeland in de late*

---

¹⁰ Noordzij, *Gelre*, 15.

¹¹ Noordzij, *Gelre*, 41-42.

¹² J.G. Smit, *Vorst en onderdaan : Studies over Holland en Zeeland in de late middeleeuwen* (Leuven 1995), 65.

middeleeuwen, Jeanne Verbij-Schillings, *Beeldvorming in Holland: Heraut Beyeren en de historiografie omstreeks 1400* en Karin Tilmans, *Aurelius en de Divisiekroniek van 1517 : historiografie en humanisme in Holland in de tijd van Erasmus*.

Terminologie

Zoals ik al aangaf, neem ik veel termen over van Noordzij. Ik zal hierin enkele nuances aanbrengen om het geheel helder te houden. In de eerste paragraaf van het volgende hoofdstuk zien we een uitgebreide uitwijding over de termen die Noordzij toepast. Een van deze termen is zo belangrijk voor mijn studie dat ik deze aanvullend wil toelichten.

De belangrijkste term die ik gebruik is de term territorium. Met een territorium bedoelen we: ‘een verzameling van goederen, rechten en personen die door haar interne structuur een zelfstandige, geografische eenheid vormt’.¹³ Anders gezegd, een territorium is een gebied met een politieke structuur en een politieke gemeenschap. Een territorium kan bestaan uit meerdere gebieden die zijn samengevoegd, maar door de politieke structuur wel een gemeenschap vormen. Noordzij gebruikt afwisselend de termen territorium en land voor dezelfde zaken. Ik zal enkel de term territorium aanhouden om geen verwarring te veroorzaken met het moderne idee van een land in de zin van staat of natie.

---

¹³ Noordzij, *Gelre*, 37.

Hoofdstuk 1 Gelre

Methode en terminologie bij Noordzij

De manier waarop Noordzij naar identiteit kijkt, is de ontwikkeling van identiteit en de vorming van Gelre als politieke gemeenschap, naast elkaar te plaatsen. Dit geeft een duidelijk beeld van het ontstaan van identiteit in het algemeen, door het waarnemen van groei op meerdere fronten. Het boek is, na de inleiding, opgedeeld in drie delen. In zijn inleiding geeft hij toelichting op enkele belangrijke termen in het werk. In het eerste deel gaat hij in op dynastie, in het tweede op de fysieke en politieke structuur van het territorium en in het derde deel gaat hij dieper in op identiteit. In dit laatste deel grijpt hij terug naar de eerdere delen.

Noordzij maakt veel gebruik van moderne literatuur, maar ook van primaire bronnen. Een probleem in het werk is, zoals altijd, dat er te weinig overgeleverd is van de onderlagen van de bevolking om daar iets zinnigs over te zeggen. Wanneer men leest over Geldersen of mensen, zal het alleen met zekerheid kunnen gaan over de politieke en culturele elites.

Noordzij begint zijn boek met een inleiding bestaande uit vijf paragrafen. In de eerste paragraaf benoemt hij het thema van het boek, de Gelderse identiteit, en de vraag die de basis vormt van zijn onderzoek: ‘welk verband bestond er tussen de vorming van Gelre als politieke gemeenschap, en de vorming van een Gelderse politieke identiteit tussen 1100 en 1600?’¹⁴ Voor de beantwoording van deze vraag gebruikt Noordzij verschillende bronnen. Hij gebruikt primaire bronnen, zoals kronieken en rekeningen, en secundaire literatuur, zoals moderne onderzoeken. Naast mediëvisten en historici gebruikt hij ook auteurs uit andere vakgebieden. Deze laatst genoemden gebruikt hij met name om een aantal termen te verklaren, zoals we verder in deze paragraaf zullen zien.

Noordzij noemt in de eerste paragraaf van zijn inleiding direct een aantal kenmerken van het imago van Gelre uit de zestiende eeuw, namelijk vechtlustig, boers en rebels. Dit wekt de indruk dat deze kenmerken exemplarisch zijn voor Gelre in de gehele te bestuderen periode. Of dit daadwerkelijk het geval is, zal later blijken.

In de tweede paragraaf gaat Noordzij in op de term identiteit. Hij houdt hierbij vast aan het artikel van Willem Frijhoff, die onderscheid maakt tussen identiteit en

---

¹⁴ Noordzij, *Gelre*, 15.

identiteitsbesef.¹⁵ Identiteitsbesef bestaat volgens Frijhoff uit drie elementen. Ten eerste waarnemingen van en vanuit een groep. Ten tweede het benoemen van kenmerken van de groep en ten derde het herkennen van en zich herkennen in deze kenmerken. Identiteit is opgebouwd uit identiteitsbesef en het handelen naar de identiteit. Ook heeft het handelen weer invloed op het identiteitsbesef. Daarnaast maakt Noordzij gebruik van de *social identity theory* uit de psychologie, waarin de identiteit van een persoon bestaat uit meerdere lagen waarmee men zich kan identificeren. Noordzij noemt hierbij enkele werken waarin men de theorie toepast, maar laat hierbij achterwege H. Tajfel en J. C. Turner te noemen die deze theorie ontwikkelden.¹⁶ De theorie was oorspronkelijk ontwikkeld om de psychologische basis voor het discrimineren binnen een groep te begrijpen.¹⁷ Noordzij gebruikt de theorie enkel om aan te geven hoe de persoonlijke identiteit zich verhoudt tot een groepsidentiteit en dat de persoonlijke identiteit bestaat uit meerdere lagen. Hij geeft hierbij het volgende voorbeeld: ‘een ridder woonachtig in Nijmegen kon zich tegelijk identificeren met zijn familie, zijn stad, de ridderschap, het Kwartier Nijmegen, met Gelre, enzovoorts.’¹⁸ Hoewel het bestaan van de persoonlijke identiteit uit meerdere lagen onderdeel is van de theorie, is dit niet alles wat men kan halen uit deze theorie. Een ander punt binnen deze theorie is dat het persoonsbesef van een persoon niet zozeer afhangt van het ik-beeld, maar meer van het wij-beeld. Simpel gezegd, een persoon heeft geen identiteit zonder deel uit te maken van een groepsidentiteit. Doordat wij in deze scriptie spreken over een periode van een aantal eeuwen geleden valt te betwisten of wij de bovengenoemde moderne theorie wel zo eenvoudig kunnen toepassen op deze periode.

In paragraaf drie van de inleiding stelt Noordzij het probleem van moderne theorievorming ook aan de kaak. Hierin bespreekt Noordzij het begrip nationale identiteit waarbij hij het begrip natie centraal stelt. Hij haalt hierbij verschillende sociologen, antropologen en historici aan die iets over dit begrip hebben geschreven. Hij begint bij Benedict Anderson die erg belangrijk is geweest voor dit onderwerp. In de jaren tachtig van de vorige eeuw kwam zijn baanbrekend onderzoek, *Imagined Communities: Reflections on*

---

¹⁵ Noordzij, *Gelre*, 15-16 en Willem Frijhoff, ‘Identiteit en identiteitsbesef’, 614-634.

¹⁶ H. Tajfel and J. C. Turner, ‘The social identity theory of inter-group behavior.’, *The social Psychology of Intergroup Relations*, S. Worchel and W.G. Austin (ed.) (Chigago 1979) 33-47.

¹⁷ Voor een kort overzicht van de theorie zie:

http://www.tcw.utwente.nl/theorieenoverzicht/Theory%20clusters/Interpersonal%20Communication%20and%20Relations/Social_Identity_Theory.doc/ (geraadpleegd op 16 december 2009).

Zie ook: J.E. Stets en P.J. Burke, ‘Identity Theory and Social Identity Theory’, *Social Psychology Quarterly* 63, No. 3 (September 2000) 224-237.

¹⁸ Noordzij, *Gelre*, 17.

the Origin and Spread of Nationalism, uit. Anderson definieert natie als een verbeelde gemeenschap, een *imagined community*. Hij doet dit omdat de leden van een natie elkaar nooit allemaal persoonlijk kennen. Erg belangrijk in de theorie van Anderson is dat naties pas in de moderne tijd ontstonden, zodat deze theorie niet zou kunnen gelden voor Gelre. Noordzij noemt wel Andersons idee van de opkomst van volkstalen in de boekdrukkunst in de zestiende eeuw als oorsprong van de natie, maar mijns inziens bedoelt Anderson dit enkel als oorsprong van nationaal besef.¹⁹ Hoewel nationaal besef wel nodig was voor het ontstaan van natie kan dit niet gelijk gesteld worden. De tweede persoon die Noordzij aanhaalt is socioloog Gellner die, net als Anderson overigens, beweert dat het nationalisme eerder bestond dan de natie.²⁰ Echter Gellner maakt ook hierbij onderscheid tussen de moderne en pre-moderne periode en stelt dat nationalisme nog geen betekenis heeft in de vroegste periode. Noordzij levert kort kritiek op de modernistische kijk op natie en concludeert 'de essentie van het begrip natie is (...) of mensen zich, op wat voor manier dan ook, identificeren met de politieke gemeenschap waar zij deel van uitmaken'.²¹

Noordzij laat ook critici van het modernistische idee aan bod komen. Hij begint met Anthony Smith, die de natie wel als een modern idee ziet, maar ook aangeeft dat deze een geschiedenis heeft.²² De voorloper van natie duidt Smith aan als 'etnieën'.²³ Vervolgens noemt Noordzij Adrian Hastings die etnieën in naties laat overgaan door het ontstaan van een gedeeld bewustzijn.²⁴

Na deze kritiek komen we bij een oplossing voor het probleem van het moderne natie-idee. Hoewel mediëvisten sterk geneigd zijn zich buiten de discussie te houden en hierdoor begrippen verschillend gebruiken, bieden historici zoals Bernard Guenée en Colette Beaune uitkomst. Zij geven wel uitleg bij begrippen als natie, hoewel nog niet toereikend. Guenée definieert natie, volgens Noordzij, als 'een gemeenschap van mensen met een gemeenschappelijke biologische oorsprong, met hetzelfde bloed, dezelfde zeden en gewoonten en dezelfde taal'.²⁵ Beaune bestempelt natie als een mentale constructie, wat op mij overkomt als een vergelijkbare definitie als Anderson.²⁶

---

¹⁹ B. Anderson, *Imagined Communities : Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Londen etc. 2006), 37-46.

²⁰ E. Gellner, *Nations and nationalism* (Oxford 1983).

²¹ Noordzij, *Gelre*, 22.

²² A.D. Smith, *The nation in history. Historiographical debates about ethnicity and nationalism*. (Cambridge etc. 2000).

²³ Noordzij, *Gelre*, 22.

²⁴ Noordzij, *Gelre*, 24. A. Hastings, *The Construction of nationhood. Ethnicity, religion and nationalism* (Cambridge etc. 1997).

²⁵ Noordzij, *Gelre*, 25. Zie ook B. Guenée, *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Les États* (Parijs 1971).

²⁶ C. Beaune, *Naissance de la nation France* (Parijs 1985).

Susan Reynolds geeft wel een oplossing; het begrip natie had in de middeleeuwen een andere betekenis dan nu. Toen gold voor het begrip natie dat de natie het product was van haar onderdanen en hun geloof in het bestaan van de natie.²⁷ Reynolds geeft ook aan dat het natie-idee wel overeenkomt met nu, maar dat natie toen was opgebouwd uit verschillende groepen en nu bestaat uit individuen met gelijke rechten. Ook de Duitser Reinhard Wenskus gaat in op natie en uit zijn onderzoek is het begrip *Landesbewußtsein* ontsproten. Hiermee wordt bedoeld ‘het collectieve bewustzijn van de inwoners van territoria’.²⁸ Volgens Noordzij geldt dit ook voor kleine territoria, waar Gelre toebehoort. Noordzij komt later terug op het belang van deze term voor dit onderzoek.

Noordzij gaat nu in op de Nederlanden en het ontstaan van nationale identiteiten uit de eenwording van de Nederlanden in de vijftiende en zestiende eeuw. Noordzij noemt enkele visies voor en tegen het bestaan van een gemeenschappelijke nationale identiteit in die periode. Opvallend is de conclusie van Véronique Lambert, die onderzoek heeft gedaan naar de aanwezigheid van de natie-ideeën van onder andere Anderson in de middeleeuwen. Zij geeft aan dat deze ideeën inderdaad aanwezig waren, hoewel enkel aantoonbaar voor de stedelijke toplaag.²⁹

Noordzij komt aan het einde van deze derde paragraaf van de inleiding tot de conclusie dat alle genoemde theorieën over het begrip natie niet goed toepasbaar zijn op Gelre. Hij geeft wel aan dat de theorieën in het boek op de achtergrond aanwezig zullen blijven. Toch kiest Noordzij ervoor de termen natie en nationale identiteit links te laten liggen en uit te gaan van politieke identiteit, waarover hij in de volgende paragraaf spreekt.

Wat ik erg jammer vind, is dat Noordzij erg veel aandacht besteedt aan natie om het vervolgens links te laten liggen. Hij geeft geen eenduidige uitleg over het begrip natie en geeft enkel aan hoe lastig het begrip is. Toch vind ik dat Noordzij de termen natie en nationale identiteit wel degelijk had kunnen gebruiken. Wanneer men uitgaat van de betekenis van Anderson, de *imagined community*, komen we tot de conclusie dat Gelre wel een natie vormde in die zin dat de Geldersen zichzelf verbeeldden als één gemeenschap, waarover later meer. Dit is wel erg letterlijk genomen, maar toch lijkt Noordzij hier zichzelf te kort te doen.

---

²⁷ S. Reynolds, *Kingdoms and communities in Western Europe* (Oxford 1997) 253, zoals geciteerd in Noordzij, *Gelre*, 26.

²⁸ Noordzij, *Gelre*, 27-28. Zie ook R. Wenskus, *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes* (Keulen etc. 1961).

²⁹ Noordzij, *Gelre*, 30-31. Vgl. V. Lambert, ‘Methodologische beschouwingen bij het onderzoek naar de concepten “natie”, “nationalisme” en “nationale identiteit” in de middeleeuwen’, *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 4 (2001) 66-85.

In een artikel uit 2004 houdt Noordzij namelijk wel vast aan de termen natie en nationale identiteit.³⁰

Na de nationale identiteit bespreekt Noordzij in paragraaf vier het begrip politieke identiteit. Dit begrip is een van de belangrijkste begrippen in het werk, aangezien het een van de kernen is van het onderzoek van Noordzij. Noordzij geeft een duidelijke uitleg bij deze term: ‘de wijze waarop mensen in hun denken en doen een politieke gemeenschap construeren, en de wijze waarop zij zich met die politieke gemeenschap identificeren.’³¹ Noordzij licht drie punten, denken en doen, identificatie en politieke gemeenschap, uit deze beschrijving toe. Hij begint met de verhouding tussen denken en doen. Hierbij grijpt Noordzij terug op een aantal eerder behandelde personen, zoals Frijhoff, Reynolds en Anderson. Uit hun woorden valt de conclusie te trekken dat identiteiten ontstaan in de relatie tussen denken en doen. Meer specifiek voor politieke identiteit geldt dan dat deze ontstaat in politieke processen. Het waren vooral de politieke elites die de politieke identiteit vormden, hoewel dit niet direct bewust, en binnen de bestaande vertogen, gebeurde.

Voor identificatie grijpt Noordzij terug naar de eerder genoemde *social identity theory*. Bij politieke identiteit gaat het uiteraard om een groepsidentiteit. Men kan zich alleen identificeren met de groep door het beeld dat men van die groep heeft, de verbeelding van die groep. Hiermee verwijst Noordzij ook weer naar Andersons *Imagined communities*. Noordzij past dit direct toe op Gelre en geeft aan dat de identiteit van Gelre niet bestaat uit een beeld, maar uit meerdere beelden die met elkaar zijn verweven en constant in beweging zijn. Dit heeft als oorzaak dat Gelre bestond uit onder meer verschillende kwartieren, steden, heerlijkheden en andere sociale groepen, waarvan de samenstelling niet altijd gelijk was. Dit zou je kunnen vergelijken met onze moderne samenleving, waarin ook niet één beeld de identiteit vormt van alle Nederlanders. Om het maar even met een simpel spreekwoord te zeggen, men mag niet iedereen over één kam scheren.

Voor de definitie van politieke gemeenschap haalt Noordzij David Easton aan.³² Deze nog niet eerder genoemde politicoloog geeft als verklaring voor politieke gemeenschap een groep mensen die hun gedeelde problemen oplossen door een centrale politieke structuur.³³

---

³⁰ Vgl. Noordzij, ‘Geschiedschrijving en nationale identiteit. Gelre in de vijftiende en zestiende eeuw’, *Bijdragen en Mededelingen Gelre. Historisch jaarboek voor Gelderland* 95 (2004) 6-48.

³¹ Noordzij, *Gelre*, 32.

³² D. Easton en R.D. Hess, ‘The child’s political World’, *Midwest Journal of Political Science* 6, 3 (1962) 229-246.

³³ Noordzij, *Gelre*, 33. Zie ook voetnoot 61 op pagina’s 33 en 34.

Noordzij geeft aan dat deze term beter toepasbaar is dan bijvoorbeeld de term staat, die een modernere en een meer gestructureerde aard lijkt te hebben.

Erg prettig in deze vierde paragraaf is, in tegenstelling tot paragraaf drie, dat Noordzij zelf weer aan het woord komt naast de personen die hij aanhaalt. Hij geeft een definitie voor de term politieke gemeenschap en betreft een aantal van andermans bevindingen op de te bestuderen periode. Helaas laat Noordzij ook in deze paragraaf achterwege zelf conclusies te trekken uit de verklaring van de drie onderdelen van zijn definitie van politieke identiteit.

In paragraaf vijf gaat Noordzij nogmaals in op de politieke gemeenschap en geeft nu ook aan wie hij bedoelt wanneer hij spreekt over ‘mensen’ in zijn definitie van politieke identiteit. Hij spreekt hier hoofdzakelijk over de politieke en culturele elites. Dit is noodzakelijk omdat er te weinig informatie bestaat over de lagere rangen van de bevolking. Verder gaat Noordzij in op het belang van politieke identiteit voor het proces van staatsvorming. Noordzij stelt dat een lange te bestuderen periode nodig is, omdat het proces van de vorming van een identiteit voor Gelre samenhangt met de vorming van de politieke gemeenschap Gelre.³⁴ Het zijn namelijk de ontwikkelingen binnen de politieke gemeenschap die bijdragen aan de vorming van identiteit.

Noordzij haalt voor de verdere uitwerking van het begrip staatsvorming weer enkele auteurs uit verschillende vakgebieden aan. Ten eerste noemt hij historisch socioloog Charles Tilly, die oorlogsvoering als stimulans zag achter staatsvorming.³⁵ De tweede persoon die Noordzij aanhaalt is socioloog Michael Mann.³⁶ Laatstgenoemde beschouwt het proces van staatsvorming als wisselwerking tussen staat en andere machtsorganisaties daarbinnen en daarbuiten, zoals geestelijkheid of militaire macht, zonder een territorium en centrale macht.³⁷ Noordzij levert hier zelf commentaar op en geeft aan dat deze inzichten teveel zijn gericht op de moderne natiestaat. Hij geeft aan dat de middeleeuwse samenlevingen nog te ongevormd waren voor een dergelijke stugge omschrijving van staatsvorming. Volgens Noordzij zelf gaat staatsvorming om ‘ordening en regulering van de samenleving op zowel centraal als decentraal niveau.’³⁸ Noordzij heeft het bij staatsvorming dan ook over de vorming van een politieke structuur in een politieke gemeenschap die bestaat uit kleinere onderdelen. Als

---

³⁴ Noordzij, *Gelre*, 35.

³⁵ Noordzij, *Gelre*, 35. C. Tilly, *Coercion, capital and European states, AD 990-1990* (Cambridge MA etc. 1990).

³⁶ M. Mann, *The sources of social power I, a history of power from the beginning to A.D. 1760* (Cambridge etc. 1986).

³⁷ Noordzij, *Gelre*, 35-36.

³⁸ Noordzij, *Gelre*, 36.

aanvulling hierop noemt hij nog kort de historicus Helmut Koenigsberger die voor een dergelijke staat de term *composite state* bedacht, een samengestelde staat.³⁹

Naast politieke gemeenschap maakt Noordzij in zijn werk gebruik van de term territorium.⁴⁰ Daarbij geeft hij wel aan dat een territorium een politieke gemeenschap bevat, ‘waarvan de politieke structuur geografisch bepaald is.’⁴¹ Voor het territorium Gelre geeft Noordzij een uitleg van de structuur, bestaande uit vier onderdelen:

1. een dynastie: een opeenvolgende genealogische reeks van graven en hertogen;
2. een door de opeenvolgende vorsten gecreëerd landschap van domeinen, burchten, steden, jurisdicties, enzovoorts (de fysieke structuur);
3. netwerken van lokale elites die zich aanvankelijk rond de dynastie, en later ook op territoriale basis groepeerden (de sociaal-politieke structuur);
4. beelden van, en vertogen over de dynastie, de fysieke en de sociaal-politieke structuur, en identificaties met deze beelden en vertogen (de mentale structuur, of wat men in het Duits noemt: *Landesbewußtsein*).⁴²

Noordzij komt met deze opsomming tot de conclusie van de inleiding en geeft aan hoe deze onderdelen in het werk behandeld zullen worden. Het eerste punt zal in het eerste deel van het werk aan bod komen, de punten twee en drie in het tweede deel en het vierde punt in deel drie. Noordzij sluit af met een opmerking dat, hoewel dit werk zich beperkt tot Gelre, de bevindingen ook toepasbaar zullen zijn op andere territoria en politieke gemeenschappen.

Identiteit

Zoals ik in mijn inleiding al schreef is een naam een van de voornaamste onderdelen van identiteit. Zoals Aart Noordzij het stelt ‘iemand zonder naam is iemand zonder identiteit’.⁴³ Dit geldt ook voor Gelre. De Geldersen voelden zich verbonden met de naam Gelre. Hier is wel een proces aan vooraf gegaan voordat de naam Gelre uitgroeide tot een onderdeel van de identiteit van Gelre.

Voor het ontstaan van de naam Gelre zouden we kunnen kijken naar de mythische verklaring. In verschillende kronieken, waarvan de kroniek van Willem van Berchen de

---

³⁹ H.G. Koenigsberger, ‘ “Dominium regale” or “Dominium politicum et regale”. Monarchies and parliaments in early modern Europe.’, *Politicians and virtuosi. Essays in early modern history*, idem (red.) (Londen etc. 1986) 1-25.

⁴⁰ Voor Noordzij ook wel gewoon ‘land’. Noordzij, *Gelre*, 37.

⁴¹ Noordzij, *Gelre*, 37.

⁴² Noordzij, *Gelre*, 38.

⁴³ Noordzij, *Gelre*, 41.

belangrijkste is, lezen we over een beest dat constant ‘Gelre, Gelre, Gelre’ uitkraamde.⁴⁴ Op de plek waar dit beest leefde, zou de oorsprong van Gelre liggen, zowel van het territorium als van de dynastie.⁴⁵ Deze mythe, verzonnen in de tijd van het huis Egmond, is ontstaan om voor de Geldersen een gevoel van eenheid te creëren met het territorium, waarvan aan het hoofd de vorst stond.⁴⁶

Een meer waarheidsgetrouwe wijze waarop we kunnen bepalen hoe de naam Gelre in gebruik is geraakt, is het vroegste gebruik van de naam als geslachtsnaam. De eerste maal dat de naam voorkomt is in een oorkonde uit 1096 waarop Gerard I voor de eerste maal staat aangegeven als graaf van Gelre.⁴⁷ Deze Gerard ontleende, volgens Noordzij, zijn naam aan ‘een stuk laagland aan de oevers van de Niers, ten noordoosten van het latere Roermond, met een kerkelijk centrum en vermoedelijk een burcht’.⁴⁸ Vanaf deze plek zou Gerard Gelre, namens de aartsbisschop van Keulen, als voogd hebben geregeerd.⁴⁹ De titel van graaf bezat hij vanwege het graafschap Wassenberg dat reeds in zijn bezit was. Hij koppelde de titel aan de streek en creëerde zo de geslachtsnaam Gelre.⁵⁰

Gerard II (1129-1133), de opvolger van Gerard I, en verdere nakomelingen bleven zich identificeren met ‘graaf van Gelre’. Door het huwelijk van Gerard II met Ermgard van Zutphen werd ook de titel ‘graaf van Zutphen’ toegevoegd. Het gravengeslacht Zutphen was uitgestorven in mannelijke lijn en de opvolgers van Gerard II vonden dat zij recht hadden op het voeren van deze titel.⁵¹ Pas vanaf de veertiende eeuw noemden de graven zich consequent ‘van Zutphen’.⁵²

---

⁴⁴ Noordzij, *Gelre*, 80, zie ook ‘Dit is dat beginsel ende oersprong des lantz van Gelre ende cronycken van de prince van Gelre’, *Geldersche Kronieken*, P. N. van Doorninck (ed.) (Arnhem 1904) 3-18. Willem van Berchen leefde in de vijftiende eeuw en overleed rond 1481. Van zijn Gelderse kroniek zijn twee versies overgeleverd, waarvan de een loopt tot ongeveer 1465 en de ander tot 1481. Noordzij, *Gelre*, 79.

⁴⁵ Noordzij, *Gelre*, 92.

⁴⁶ G.J.M. Nijsten, *In the Shadow of Burgundy : The Court of Guelders in the Late Middle Ages*, Tanis Guest (vert.) (Cambridge 2004), 408-409.

⁴⁷ Noordzij, *Gelre*, 41-42.

⁴⁸ Noordzij, *Gelre*, 42, en bijbehorende voetnoot: ‘Het is onbekend wanneer de burcht Gelre is gebouwd. Ik neem echter aan dat er al een burcht of een versterkt huis stond op het moment dat Gerard zich “van Gelre” noemde; het lijkt althans niet aannemelijk dat Gerard zich slechts vernoemde naar een moerassige plek waar verder niets te beleven viel.’ Hier doelt Noordzij waarschijnlijk toch op de plek waar nu de stad Geldern ligt, hoewel ik hem niet duidelijk vind in zijn omschrijving.

⁴⁹ Zie voor een beschrijving van het territorium op dat moment; W.J. Alberts, *Geschiedenis van Gelderland to 1492. Boek I : van heerlijkheid tot landsheerlijkheid. Overzicht van de geschiedenis van Midden- en Noord-Limburg en Gelderland in de Middeleeuwen* (Zutphen 1978), 49-50 en Noordzij, *Gelre*, 132-135. ‘Het Land van Gelre viel onder het gezag van de aartsbisschop van Keulen.’ Noordzij, *Gelre*, 134.

⁵⁰ Gerard voerde overigens ook nog regelmatig de naam Flamens, naar zijn Vlaamse afkomst, en de naam van Wassenberg, naar het eerder genoemde graafschap ten zuidoosten van Roermond. Pas na het eerste kwart van de twaalfde eeuw wordt de geslachtsnaam Gelre consequent gebruikt. Tegen die tijd had Gerard I Wassenberg aan zijn dochter geschonken die trouwde met een hertog van Limburg. Noordzij, *Gelre*, 94.

⁵¹ Noordzij, *Gelre*, 42-44.

⁵² Noordzij, *Gelre*, 44.

In 1339 werd het graafschap Gelre verheven tot een hertogdom.⁵³ De graven van Gelre werden hertogen van Gelre, maar bleven graven van Zutphen. Toen in 1371 de laatste telg van het huis Gelre in mannelijke lijn stierf, kwam het huis Gulik, via vrouwelijke opvolging, aan de macht in Gelre.⁵⁴ Willem I (1371-1402) was tevens hertog van Gulik. Nu werd hij hertog van Gelre en Gulik, graaf van Zutphen.

Het geslacht Gelre was dus uitgestorven; de naam veranderde in een titel. Gelre was niet langer de naam van de dynastie die aan het hoofd stond van het territorium. De titel 'hertog van Gelre' is hier overgegaan op een dynastie met een andere familienaam. Deze titel hield vanaf dit moment verband met de goederen en rechten van de hertog die samen het hertogdom Gelre vormden.⁵⁵ Ook andere huizen die nog aan de macht zouden komen voerden deze titel. De dynastie kon zich zo met Gelre identificeren en vice versa.

Naast de naam Gelre voerden de dynastieke families ook symbolen om aan te duiden wie zij waren. Deze symbolen droegen bij aan het gevoel van zelfbewustzijn van deze families, maar de symbolen vormden ook herkenningstekens van Gelre. Iets dat erg belangrijk was in veldslagen en toernooien waarin steeds vaker ook de gezichten werden bedekt door de helmen. In het verloop van de dynastieën werd niet alleen de naam, maar ook het wapen vererfd.⁵⁶

Om te beginnen voerden de graven, als wapen op bijvoorbeeld zegels en munten, een vijfbladige bloem, de mispelbloem, als symbool voor de Gelderse dynastie.⁵⁷ Noordzij laat weten dat het hem onbekend is waarom deze bloem als mispelbloem werd aangeduid.⁵⁸ Mijns inziens is dit duidelijk: de bloem lijkt sterk op de mispelbloem en de mispelbloem was in de middeleeuwen erg populair in de streek.⁵⁹ Ook wordt deze bloem soms aangeduid als 'Gelderse roos', wat wederom niet vreemd is, daar de mispel uit de rozenfamilie stamt.

Graaf Otto II (1182-1207) veranderde het wapen. Hij verving het bloemenwapen door een wapen met 'een gouden leeuw in een blauw veld met gouden blokjes'.⁶⁰ Deze verandering was geheel volgens de laatste mode. In veel West-Europese territoria, met name veel door territoria rond Gelre, werd een leeuw op het wapen gevoerd.⁶¹

---

⁵³ Alberts, *Geschiedenis van Gelderland*, 70-79 en Noordzij, *Gelre*, 59-61 en 174-176.

⁵⁴ Zie ook bijlage 1.

⁵⁵ Noordzij, *Gelre*, 45.

⁵⁶ Noordzij, *Gelre*, 45.

⁵⁷ Noordzij, *Gelre*, 45-46.

⁵⁸ Noordzij, *Gelre*, 54.

⁵⁹ Vgl. <http://3s-stamboom.nl/mispel.htm> (geraadpleegd op 8 juni 2010).

⁶⁰ Noordzij, *Gelre*, 47.

⁶¹ Noordzij, *Gelre*, 47-48.

Reinald I (1271-1326) breidde het voeren van het wapen uit door de leeuw ook te dragen op zijn halsbeschermer en op het dekkleed van zijn paard, zo valt te zien op zijn ruiterszegel.⁶² Verder voerde hij een helmteken in, een soort waaier op de helm van de ruiter en op het hoofd van het paard. Deze ‘simpele’ waaier werd door Reinald II (1326-1343) veranderd in een bos pauwenveren.⁶³ Nadat hij tot hertog was bevorderd, veranderde diezelfde Reinald II het wapen. Hij voerde een leeuw met een dubbele staart en een kroon.⁶⁴ Ook verving hij het ruiterszegel door een zegel waar enkel het wapen op te zien was. Het wapen van Gelre kreeg na verloop van tijd, in overeenstemming met de naam, ook de bredere betekenis om naast de dynastie ook het territorium te symboliseren.⁶⁵

Toen het huis Gulik aan de macht kwam werd het wapen van Gulik toegevoegd aan het wapen van Gelre. Op het wapen kwam links de Gelderse leeuw en rechts de Gulikse leeuw.⁶⁶ Ook toen het Egmondse huis opvolgde, bleven zij het samengestelde wapen voeren: zij bleven namelijk aanspraak maken op Gulik. Naast de titel werd dus ook het wapen een object waarmee Gelre zich kon identificeren.

De wapens werden niet alleen in leven, maar ook in de dood gedragen door de graven en hertogen van Gelre. Op verschillende graven werden deze symbolen aangebracht door afstammelingen van de begraven vorst. Om voor het zielenheil van de familie te zorgen konden verschillende kerken en kloosters ook rekenen op financiële en materiële steun van graaf of hertog en hun nakomelingen. Dit was echter niet alleen van belang voor het zielenheil, maar ook de continuïteit van en bloedverwantschap met de dynastie werd hiermee versterkt. Dit was weer van belang voor de dynastieke identiteit.⁶⁷ Verschillende graven en hertogen lieten zich begraven in kerken en kloosters binnen of nauw verwant aan Gelre. Een aantal van deze kerken en kloosters was zelfs gesticht door een van de graven of hertogen.⁶⁸

De identiteit van Gelre uitte zich ook in de politiek. De politieke structuur van Gelre veranderde door de jaren heen. Van oudsher werd de graaf geadviseerd door edelen en ministerialen.⁶⁹ Vanaf het einde van de dertiende eeuw gingen ook de steden zich wezenlijk bemoeien met het vorstelijk gezag.⁷⁰ Reinald I (1271-1326) had wegens geldgebrek het

---

⁶² Noordzij, *Gelre*, 48-49.

⁶³ Noordzij, *Gelre*, 48.

⁶⁴ Noordzij, *Gelre*, 49.

⁶⁵ Noordzij, *Gelre*, 50.

⁶⁶ Noordzij, *Gelre*, 50-51.

⁶⁷ Noordzij, *Gelre*, 91.

⁶⁸ Voor meer informatie hierover zie Noordzij, *Gelre*, 93-128.

⁶⁹ Noordzij, *Gelre*, 165.

⁷⁰ Noordzij, *Gelre*, 171-173.

territorium verpand aan de Vlaamse graaf. Tijdens de Vlaamse overheersing tussen 1291 en 1296 bleven de steden hun eigen graaf steunen. Dit uitte zich in financiële steun voor de graaf zodat hij de verpanding kon terugdraaien. Als tegenprestatie voor deze financiële steun kregen de steden meer politieke inspraak, zoals in huwelijkskwesties.⁷¹ Steden werden, zoals Noordzij het verwoord, een soort aandeelhouders van het territorium.⁷² Het waren ook de steden die de doorslag gaven, op het moment dat de opvolging onduidelijk was, wie er de nieuwe vorst werd.⁷³ De hoofdsteden van elk van de kwartieren, Zutphen, Arnhem, Nijmegen en Roermond, waren de belangrijkste steden, met Nijmegen voorop. Wanneer in de veertiende eeuw een van de kwartieren een voorstel kreeg van de vorst, vond er eerst een overleg plaats in Nijmegen alvorens het voorstel aangenomen kon worden.⁷⁴

Vanaf de veertiende eeuw ontstond er de vorming van een vorstelijke raad.⁷⁵ Deze raad bestond uit ridders en geestelijken. Zij waren degenen die de vorst direct bijstonden. In de vijftiende eeuw werd het ‘netwerk’ van de vorst steeds kleiner, maar het territoriale ‘netwerk’ van de steden juist groter.⁷⁶ Veel ridders sloten zich aan bij de steden, omdat hun invloed, met name op lokaal niveau, groeide. De politieke structuur werd tweeledig, met aan de ene kant de vorst en zijn raad en aan de andere kant de steden en ridders. Er leek een soort staatsvorming plaats te vinden, dat wil zeggen, er vormden zich abstractere politieke verbanden in tegenstelling tot de voorgaande, meer persoonlijke, verbanden. In de zestiende eeuw werden de ridders in de vorstelijke raad vervangen door geschoolde beroepsambtenaren.⁷⁷ Tevens vond er een scheiding plaats tussen twee taken van de raad, het bestuurlijke deel en het financiële deel.

De groei van het belang van de steden had alles te maken met ontwikkeling binnen het territorium.⁷⁸ De steden vormden de basis voor de ontwikkeling van een territoriale eenheid. Dat wil zeggen, zij waren de financiële basis voor het verwerven door de vorst van de rechten en goederen die het territorium aaneen schakelden. Tevens creëerden zij een overleg waardoor zij sterk stonden tegenover de vorst.⁷⁹ Door de financiële steun van de steden waren zij het die het territorium feitelijk ‘bezaten’.

---

⁷¹ Noordzij, *Gelre*, 176-178.

⁷² Noordzij, *Gelre*, 189.

⁷³ Noordzij, *Gelre*, 200.

⁷⁴ Noordzij, *Gelre*, 190-191.

⁷⁵ Noordzij, *Gelre*, 179-182.

⁷⁶ Noordzij, *Gelre*, 185. Noordzij kiest hier voor de term netwerk. Hiermee bedoeld hij diegenen die aan de zijde van respectievelijk de vorst, dan wel de steden stonden.

⁷⁷ Noordzij, *Gelre*, 186-187.

⁷⁸ Noordzij, *Gelre*, 269-270.

⁷⁹ Noordzij, *Gelre*, 187.

‘De leden van het territoriale netwerk dat zich in de loop van de veertiende eeuw had ontwikkeld identificeerden zich met het territorium omdat het van henzelf geworden was; het land werd door hen financieel onderhouden.’⁸⁰

Tevens waren het de steden die erop toezagen dat het territorium samen bleef. De steden konden mogelijk hun machtsverbond tegenover de vorst kwijtraken op het moment dat een van hen in andere handen viel.

Dit wil overigens niet zeggen dat het territorium op het gebied van identiteit daadwerkelijk een eenheid was.⁸¹ De kwartieren vormden individueel meer een eenheid. De steden en ridders hadden het belang van hun eigen kwartier voorop staan, pas daarna volgde het belang van het gehele territorium Gelre.⁸² De verbindende factor was de dynastie.

‘Daarmee bedoel ik niet zozeer dat de hertogen actief bijdroegen aan de totstandkoming van een gemeenschappelijke identiteit, als wel dat lokale gemeenschappen hun zelfbeeld, hun identiteit en gevoel van eigenwaarde projecteerden op de dynastie.’⁸³

Voorbeelden hiervan zijn verschillende kronieken die niet voor de vorst, maar meer voor zijn onderdanen, zijn geschreven. De dynastie was ‘de belichaming van de politieke gemeenschap’ en vormde de rode draad in de historie, maar de auteur van een kroniek stelde zijn kwartier op de voorgrond.⁸⁴ Hij verwoordde de beelden die de mensen hadden van hun gedeelte van Gelre. Zo was volgens een schrijver uit het Overkwartier, zoals Matthias Baux, zijn kwartier het belangrijkste voor de vorst, maar voor een schrijver uit het Kwartier van Nijmegen, zoals Willem van Berchen, was het juist Nijmegen dat het belangrijkste was.⁸⁵ Zo gold dat ook voor de kwartieren Zutphen en Arnhem.

Het waren ook de middeleeuwse schrijvers die een beeld opriepen hoe de vorst zich diende te gedragen. ‘Christelijk, rechtschapen, trouw, beschaafd in de omgang, maar ook dapper en krijgslustig.’⁸⁶ Opvallend is dat naast deze kwaliteiten ook voorspellende gaven werden toegedicht aan vorsten die in de ogen van de auteur een goede vorst was geweest.⁸⁷ Zo

---

⁸⁰ Noordzij, *Gelre*, 270.

⁸¹ Noordzij, *Gelre*, 247-254.

⁸² Noordzij, *Gelre*, 204.

⁸³ Noordzij, *Gelre*, 250.

⁸⁴ Noordzij, *Gelre*, 254.

⁸⁵ Noordzij, *Gelre*, 249-253. Matthias Baux schreef rond het midden van de zestiende eeuw. Hij was secretaris van het stadje Erkelenz. Idem, 90.

⁸⁶ Noordzij, *Gelre*, 255.

⁸⁷ Noordzij, *Gelre*, 256.

werd aan Reinald II (1326-1343) een profetische geest werd toegeschreven. Ook zijn vrouw Eleonora werden profetieën toegedicht.⁸⁸ De auteurs verschilden per kwartier van mening over het vorstengedrag, maar waren het erover eens dat de vorst zijn territorium moest beschermen en bijeen houden.⁸⁹ Was de vorst geen goede vorst, dan kwamen de steden in opstand en dwongen zij de vorst zich aan de afspraken te houden.

In de zestiende eeuw vormden zich geheel nieuwe beelden over Gelre. Door de opkomst van het humanisme werd de oorsprong van de Geldersen gezocht in de antieke oudheid.⁹⁰ Volgens deze geschiedschrijving waren de Geldersen van oorsprong Germaans; met name de Bataven en de Sicambren werden als voorouders gegeven. Dit verschilde overigens per regio. Vrijwel in geheel Gelre werden de Sicambren gezien als voorouders, maar met name in de Betuwe en rond Nijmegen identificeerde men zich liever met de Bataven.⁹¹ De Hollanders zagen de Geldersen liever als Sicambren, omdat zij voor zichzelf een Bataafse oorsprong claimden.⁹² Uit de humanistische geschiedschrijving werd een nieuwe identiteit naar voren geschoven voor het Gelderse volk. Zij waren dapper en strijdlustig, soms zelf agressief, maar met name vrij.⁹³

Besluit

Noordzij heeft een boek geschreven dat uniek is in zijn soort. Er zijn niet veel vergelijkbare werken geschreven met identiteit als hoofdonderwerp, zeker niet over de kleine territoria in de Nederlanden. Noordzij heeft een duidelijke indeling gemaakt in zijn werk met een opbouw waarin de identiteit steeds concretere vormen aanneemt. Ik heb aan het einde van het boek een beeld van de Gelderse identiteit en hoe deze is opgebouwd uit verschillende lagen. De vier onderdelen die Noordzij geeft van de structuur van Gelre, zijn ook de basis voor die gelaagde identiteit van Gelre. Deze is opgebouwd uit een dynastiek identiteit, een fysieke, een sociaal-politieke en een mentale identiteit.

De dynastieke identiteit wordt gevormd door de genealogieën en de verbeelding van de dynastie in symbolen. De dynastie was de rode draad in Gelre. Zonder de dynastie was er

---

⁸⁸ Noordzij, *Gelre*, 252.

⁸⁹ Vergelijk de standpunten van Willem van Berchen en de anonieme auteur van de *Historia Gelriae*, Noordzij, *Gelre*, 255-261.

⁹⁰ Noordzij, *Gelre*, 293-297.

⁹¹ Noordzij, *Gelre*, 297-304.

⁹² Zie ook paragraaf 2.2 in C.P.H.M. Tilmans, *Aurelius en de Divisiiekroniek van 1517 : historiografie en humanisme in Holland in de tijd van Erasmus* (Hilversum 1988), 73-90.

⁹³ Noordzij, *Gelre*, 304-309.

nooit een Gelre geweest. Maar de dynastie kon ook niet zonder haar onderdanen. Zij waren het, in de vorm van de steden en de bestuurlijke elite, die de macht toekenden aan de vorst.

De fysieke identiteit komt naar voren in het idee van eenheid van het gebied dat Gelre vormde. Al aan het einde van de twaalfde eeuw werd Gelre voorgesteld als één gebied dat viel onder de jurisdictie van de graaf.⁹⁴ Men had toen al het gevoel en het beeld van een eenheid op geografisch niveau, terwijl het territorium feitelijk nog was opgebouwd uit verspreid liggende domeinen.⁹⁵ Men was zich overigens wel bewust van de indeling in kwartieren, maar beschouwde de kwartieren gezamenlijk als één territorium.⁹⁶

De sociaal-politieke identiteit laat ons de opkomst en het belang van de steden zien. Hier is ook te zien hoe gelaagd de politiek was. Het bestuur van Gelre vond plaats per kwartier met, vanaf de veertiende eeuw, hun hoofdsteden, Zutphen, Arnhem, Nijmegen en Roermond, als vertegenwoordigers van hun kwartier.⁹⁷ Ieder kwartier kende zijn eigen vrijheden en rechten. De kwartieren waren weer opgebouwd uit kleinere steden en heerlijkheden, die zich achter hun eigen hoofdstad schaarde.

In de mentale identiteit zien we de beelden waarmee de Geldersen zich identificeerden en beelden die zij projecteerden op de vorst. Men identificeerde zich met beelden die verband hielden met de vorst, zoals de naam en de symbolen, maar ook met lokale beelden zoals die door verschillende auteurs werden verwoord. Er bestond niet een collectief beeld van Gelre, maar de elementen die met de vorst verbonden waren, vormden de rode draad in het Gelre-beeld. Ook na de opkomst van het humanisme blijft de Gelderse identiteit per kwartier verschillen; ze blijft echter nog lang in elk kwartier bestaan. Zelfs in de zeventiende eeuw, toen het Overkwartier niet meer tot Gelre behoorde, bleef men zich identificeren met Gelre.⁹⁸

Noordzij's aanpak lijkt volledig, maar toch ontbreken enkele belangrijke elementen van identiteit, waaronder de taal. Dat deze elementen wel degelijk van belang waren voor Gelre blijkt uit de voorwaarden die de steden stelden bij het benoemen van de bestuurlijke elite. '... dat richters, ambtmannen en tollenaars afkomstig moesten zijn uit het graafschap Gelre, en daar ook woonachtig moesten zijn.'⁹⁹ Het belang van het aanstellen van enkel Gelderse functionarissen was dat zij dan reeds bekend waren met de taal en de regels in het

---

⁹⁴ Noordzij, *Gelre*, 137.

⁹⁵ Noordzij, *Gelre*, 154 en 188-189.

⁹⁶ Dit valt af te leiden uit het feit dat een munt, geslagen aan het eind van de veertiende eeuw, de initialen van de vier hoofdsteden bevatte. Zie Noordzij, *Gelre*, 276-277, met name afb. 21, Idem., 277.

⁹⁷ Noordzij, *Gelre*, 191.

⁹⁸ Noordzij, *Gelre*, 324-325.

⁹⁹ Noordzij, *Gelre*, 189.

territorium.¹⁰⁰ Op het dynastieke vlak ontbreken de reizen die we later bij Holland wel zullen zien.

Wat mijns inziens ook niet genoeg naar voren komt in deze studie zijn de beelden die mensen buiten het territorium Gelre hadden van de Geldersen. Iets wat Noordzij in zijn inleiding wel impliceert weer te zullen geven. Enkel bij de behandeling van het humanisme zien we hier iets van terug. Uitkomst biedt een artikel van Noordzij uit 2005 getiteld ‘Gelderse snaphanen. Het imago van Gelre in de zestiende eeuw’.¹⁰¹

Wat wel goed overkomt is de vorming van de politieke gemeenschap. Gelre is zeker een politieke gemeenschap zoals Easton zijn term bedoeld heeft.¹⁰² De gedeelde politieke structuur is in Gelre zo duidelijk door de kwartierindeling. De politieke structuur stond erg onder invloed van de wijze waarop de Geldersen zich identificeerden met hun territorium en vice versa. Deze twee bestonden niet zonder elkaar. De term staat is, op het gebied van identiteit, ontoereikend.

---

¹⁰⁰ Noordzij, *Gelre*, 223.

¹⁰¹ Vgl. A. Noordzij, ‘Gelderse snaphanen. Het imago van Gelre in de zestiende eeuw’, *Madoc: Tijdschrift over de Middeleeuwen* 19, afl. 4 (2005) 212-221.

¹⁰² Zie pagina 11 van deze scriptie.

Hoofdstuk 2 Holland

Verbij-Schillings

In het boek van Jeanne Verbij-Schillings, *Beeldvorming in Holland: Heraut Beyeren en de historiografie omstreeks 1400*, vinden we een andere benadering tot de vorming van identiteit dan we gezien hebben in het hierboven besproken boek van Noordzij. Verbij-Schillings beschouwt in dit boek twee werken, de *Wereldkroniek* en de *Hollantsche cronike*, van heraut Beyeren.¹⁰³ Van beide teksten zijn twee versies overgeleverd, die alle dateren uit het eerste decennium van de vijftiende eeuw, ten tijde van graaf Willem IV (1404-1417).¹⁰⁴ Van de *Hollantsche cronike* zijn vier handschriften bewaard gebleven, van de *Wereldkroniek* bleven er zelfs negen bewaard.¹⁰⁵ Dit wijst erop dat deze kronieken destijds erg belangrijk waren. Heraut Beyeren was zelf destijds een vooraanstaand heraut. Er zijn minstens zeventien werken van hem bekend.¹⁰⁶

Erg bijzonder aan dit werk van Verbij-Schillings is, dat dit het eerste werk is dat uitgebreid aandacht besteed aan deze werken van heraut Beyeren. Voorheen werden de genoemde kronieken als oninteressant bestempeld en verdienden ‘geen aandacht’.¹⁰⁷ Tevens bestaat er geen editie van de genoemde kronieken. De meningen over de kronieken berustten echter op een misverstand. Men verwarde het werk van heraut Beyeren met een tekst van een andere kroniekschrijver genaamd de Clerc uten laghen landen bi der see.¹⁰⁸ Volgens Verbij-Schillings zijn de teksten interessant, omdat zij een ‘nieuwe kijk op het verleden’ geven.¹⁰⁹

Voor ons is het tevens interessant vanwege de directe link die heraut Beyeren heeft met Gelre. De eigennaam van heraut Beyeren was namelijk Claes Heynenzoon, die wij ook kennen als heraut Gelre, de samensteller van het *Wapenboek Gelre*.¹¹⁰ Wordt Claes Heynenzoon in een Gelderse oorkonde uit 1400 nog weergegeven als heraut Gelre, in een Hollandse oorkonde uit 1411 staat hij als heraut Beyeren bekend.¹¹¹ Waarschijnlijk is hij rond 1402, na twintig jaar Gelderse dienst, uit Gelre naar Holland vertrokken.¹¹² Na niet al te lange

---

¹⁰³ J. Verbij-Schillings, *Beeldvorming in Holland: Heraut Beyeren en de historiografie omstreeks 1400* (Amsterdam 1995), 9.

¹⁰⁴ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 9-21.

¹⁰⁵ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 33.

¹⁰⁶ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 16-17.

¹⁰⁷ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 14.

¹⁰⁸ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 14.

¹⁰⁹ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 15.

¹¹⁰ Wim van Anrooij, *Spiegel van ridderschap: Heraut Gelre en zijn ereredes* (Amsterdam 1990), 56-67.

¹¹¹ Anrooij, *Spiegel*, 60-61.

¹¹² Anrooij, *Spiegel*, 64-66.

tijd werd heraut Beyeren in Holland zelfs bevorderd tot wapenkoning der Ruwieren, een soort hoofd der herauten in het gehele Duitse keizerrijk. Hij had hiermee de hoogste functie in de hiërarchie van herauten bereikt.¹¹³

Door bovengenoemde werken te beschouwen geeft Verbij-Schillings een beeld van de vorming van identiteit uit het perspectief van heraut Beyeren. De identiteit die hier naar voren komt, is met name de dynastieke identiteit en de weerspiegeling daarvan op de samenleving.¹¹⁴ Hier herkennen we de eerste factor van Noordzij.¹¹⁵ Heraut Beyeren schreef zijn kronieken om de geschiedenis weer te geven en daarmee vast te leggen welke daden de vorsten over de ‘gehele wereld’ vervuld hadden, met name in en rond Holland.¹¹⁶ Heraut Beyeren beschouwt de geschiedenis, en daarmee ook de afstamming van de regerende vorst in Holland, graaf Willem VI (1404-1417), vanaf de Bijbelse geschiedenis met Adam en Noach.¹¹⁷ In de *Wereldkroniek* vervolgt hij eerst met de joodse geschiedenis, in de *Hollantsche cronike* gaat hij direct verder met de geschiedenis van Troje en het Romeinse rijk.¹¹⁸ De Trojaanse mythe was destijds een van de belangrijkste onderdelen van de geschiedschrijving.¹¹⁹ Dan komt hij via Karel de Grote aan bij de Hollandse graven, te beginnen met het moment waarop Dirk I het graafschap in leen ontvangt.¹²⁰

Dat de geschiedenis niet altijd even historisch correct is kunnen we aannemen. Voor de Heraut was vooral continuïteit van belang. Hoofdzaak was de bloedlijn weer te geven en daarmee de macht te versterken: ‘heraut Beyeren heeft in het bijzonder de anciënniteit verhoogd en de legitimiteit bevestigd.’¹²¹ De anciënniteit vindt men in de bloedlijn van de dynastie die aangeeft dat de vorst al afstamt van Bijbelse figuren als Noach en Trojaanse helden als Aeneas en Brutus.¹²² De legitimiteit wordt door de Heraut versterkt door het naar voren halen van de eerstgeborene en het duidelijk weergeven van zijn standpunt rond erfrecht.¹²³ ‘Door middel van precisering van gegeven familierelaties maakt hij duidelijk of een bepaalde afwijking van de rechte lijn wel of niet legitiem is.’¹²⁴

---

¹¹³ Anrooij, *Spiegel*, 66-67. Voor meer informatie over de functie van wapenkoning der Ruwieren, zie Idem, 67-77.

¹¹⁴ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 107-148.

¹¹⁵ Zie het eerste hoofdstuk van deze scriptie.

¹¹⁶ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 105-107.

¹¹⁷ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 109.

¹¹⁸ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 110-111 en 113-130.

¹¹⁹ Tilmans, *Aurelius*, 122-125.

¹²⁰ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 111.

¹²¹ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 131.

¹²² Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 131-135.

¹²³ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 135-141.

¹²⁴ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 136.

De geschiedenis zoals die staat beschreven in zowel de *Wereldkroniek* als in de *Hollantsche cronike* had als functie de afkomst van de vorsten weer te geven alsmede hun macht te verklaren.

‘Ook voor heraut Beyeren fungeerde de geschiedenis als identificatiemodel voor de heersende vorst om zijn macht gestalte te geven, niettegenstaande dat hij zijn geschiedenis presenteerde als literair monument om de macht en het aanzien van de heersende dynastie te bevestigen.’¹²⁵

Het beeld dat hij schetste van de voorgaande vorsten diende ook als voorbeeld voor de nieuwe vorst, voor wie de kroniek werd geschreven. Hij schetste een beeld van een ideaal in de hoop dat zijn publiek daar enige lering uit trok.¹²⁶ Het ideaalbeeld dat hij schetste was van een vorst met ridderlijke kwaliteiten als strijdvaardigheid, maar in mindere mate hoofsheid.¹²⁷ Dit komt ondermeer naar voren door het hanteren van het zwaard in letterlijke en figuurlijke zin. In letterlijke zin met fysieke kracht op het strijdveld en op toernooien, in figuurlijke zin als rechter.¹²⁸ Ook wordt de vorst beschreven als beschermer en strijder voor de kerk en het geloof.¹²⁹ Daarnaast was het voor de vorst van belang ook de grenzen van het territorium te beschermen.¹³⁰

Het was destijds erg belangrijk voor een vorst om ‘een Goede Vorst’ te zijn.¹³¹ Hiermee bedoelde de Heraut bepaalde eigenschappen die gunstig waren voor het behoud van territorium en macht. Herauten wisten hoe de vorst zich hoorde te gedragen en hadden de functie om de vorst terecht te wijzen wanneer deze fout zat.¹³² De goede vorst moest de vrede bewaren in het territorium. Om die reden mocht hij niet hebzuchtig zijn en niet teveel rijkdommen najagen.¹³³ Dit zouden redenen kunnen zijn voor interne strijd in het territorium. Tevens moest hij beschikken over wijsheid, zowel in besluiten, als in geleerdheid.¹³⁴ Hij diende ook wijs te zijn in zijn keuze van raadslieden. Veel deed de vorst in overleg en steunde

---

¹²⁵ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 154.

¹²⁶ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 154.

¹²⁷ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 155-163 en 170-171. Voor het specifieke belang van hoofsheid, zie Idem, 171 en W.P. Gerritsen, ‘Hoofsheid herbeschouwd’, *Beschaving. Een geschiedenis van de begrippen hoofsheid, heusheid, beschaving of cultuur*, P. de Boer (red.) (Amsterdam 2001), 81-106.

¹²⁸ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 157-161.

¹²⁹ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 163-180.

¹³⁰ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 181-191.

¹³¹ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 191-208.

¹³² F.P. van Oostrom, *Het woord van eer: Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400* (Amsterdam 1987), 136-139.

¹³³ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 193-196.

¹³⁴ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 196-202. Vgl. Rijk Timmer, *Profeet in eigen land: Philips van Leiden en het publiek belang* (Hilversum 2008) 20-21, 35-49 en 229-264.

hij op de ridderschap.¹³⁵ Wat een vorst vooral moest laten was te veel vertrouwen op een raadsheer die enkel aan zijn eigenbelang dacht.¹³⁶ Erger nog dan een raadsheer was een vrouw.¹³⁷ Vrouwen zouden mannen verraden. Zelfs al was de vorst een vrouw, dan was dit niet goed. Haar macht zou gemakkelijk omver te werpen zijn door raadgevers.

De opname van dit werk van Verbij-Schillings, en daarmee het werk van heraut Beyeren, in deze scriptie is mogelijk niet eenduidig voor iedere lezer. Voor dit inzicht is het van belang dat we even aandacht besteden aan de onrustige periode waarin het graafschap zich bevond ten tijde van het uitkomen van de werken van de heraut Beyeren. Het was een tijd van binnenlandse en buitenlandse strijd. Al sinds het midden van de veertiende eeuw werd het graafschap verscheurd door de Hoekse en Kabeljauwse twisten.¹³⁸ Nadat op deze twisten in 1395 een periode van rust volgde, kwam in 1401 de Arkelse oorlog.¹³⁹ Tussendoor ontstond daarnaast in Friesland nog een langdurige strijd.¹⁴⁰ Als aanleiding voor de Arkelse oorlog wordt soms een grensconflict genoemd, maar dit lijkt onjuist. De daadwerkelijke oorzaak lag waarschijnlijk in ordinaire jaloezie en gevoelens van vijandigheid van Willem VI jegens heer Jan van Arkel.¹⁴¹ Toen Jan van Arkel in feite de strijd had verloren, sloot hij geen vrede met graaf Willem VI, maar vond aansluiting in Gelre. Hierop volgde een, met name politieke, strijd tussen Gelre en Holland.¹⁴²

Naast deze oorlog leek Holland ook steeds meer af te stevenen op een verbond met het Bourgondische rijk. Graaf Albrecht, vader van Willem VI, had een alliantie gevormd met de hertog van Bourgondië. Willem VI was hierdoor getrouwd met de dochter van die hertog, Willems zus met de oudste zoon van de hertog van Bourgondië. Dat het huis van Bourgondië aan de macht zou komen was hierdoor niet ondenkbaar, zeker omdat Willem VI enkel een

---

¹³⁵ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 199. Voor meer informatie over ridderschap, zie Antheun Janse, *Ridderschap in Holland: Portret van een adellijke elite in de late middeleeuwen* (Hilversum 2001). Specifiek ridderschap in verband met heraut Beyeren, zie van Oostrom, *Woord van eer*, 167-179.

¹³⁶ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 204.

¹³⁷ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 202-205.

¹³⁸ Voor meer informatie over specifiek de Hoekse en Kabeljauwse twisten zie H.M. Brokken, *Het ontstaan van de Hoekse en Kabeljauwse twisten* (Zutphen 1982) en A. Janse, *De sprong van Jan van Schaffelaar : Oorlog en partijstrijd in de late Middeleeuwen* (Hilversum 2003), 22-30.

¹³⁹ Janse, *Grenzen aan de macht : De Friese oorlog van de graven van Holland omstreeks 1400* (Den Haag 1993), 111-122. Voor een uitgebreid verslag van de Arkelse oorlog, zie M.J. Waale, *De Arkelse oorlog, 1401-1412: een politieke, krijgskundige en economische analyse* (Hilversum 1990), 95-147.

¹⁴⁰ Janse, *Grenzen*, 123-137. De strijd tussen Holland en Friesland had al een groter verleden, voor meer informatie hierover, zie Idem, 29-70 en R. de Graaf, *Oorlog om Holland, 1000-1375* (Hilversum 2004) 273-308.

¹⁴¹ Het moge duidelijk zijn dat dit iets genuanceerder ligt, maar ik wil hier niet al te diep op ingaan. Waale, *Arkelse oorlog*, 80-90.

¹⁴² Waale, *Arkelse oorlog*, 124-147.

dochter had. Zij was weer getrouwd met een neef van moeders zijde.¹⁴³ De eigen identiteit was zeer belangrijk in een tijd waarin de zelfstandigheid van het graafschap Holland op de tocht stond.¹⁴⁴

Op het gebied van identiteit valt een drieledige verklaring te geven voor het belang van het werk van Verbij-Schillings over heraut Beyeren. Ten eerste geeft dit werk inzicht in, zoals al eerder vermeld, de dynastieke identiteit. Het was voor heraut Beyeren belangrijk om de anciënniteit en de legitimiteit van de dynastie te verklaren en te benadrukken. Door het recht van de vorst om aan het hoofd te staan van het territorium gaf de heraut ook historische argumenten voor de zelfstandigheid van het territorium.¹⁴⁵

‘Met de uitwerking van zijn geschiedverhaal levert heraut Beyeren een vroeg voorbeeld van de groeiende behoefte tot opheldering van de oorsprong van een gebied of geslacht, die in de late middeleeuwen steeds manifester wordt.’¹⁴⁶

Verbij-Schillings geeft in haar werk dus de dynastieke identiteit van het graafschap Holland weer door de ogen van heraut Beyeren. Een identiteit opgebouwd door een genealogie vanaf de vroegste geschiedenis destijds bekend, de Bijbelse geschiedenis. Hierdoor bleek de dynastie niet alleen af te stammen van grote, machtige vorsten, maar zij waren ook zeer christelijk.¹⁴⁷

Ten tweede geeft dit werk inzicht in de vorstelijke identiteit. Verbij-Schillings geeft ons inzicht in de visie van heraut Beyeren op hoe een vorst zich dient te verhouden. Hij geeft een ideaal beeld, een spiegel voor de vorst. Hij geeft het beeld van de ‘Goede Vorst’ en alle eigenschappen waaraan de vorst moet voldoen om zichzelf boven de burgerij en de adel te kunnen en mogen plaatsen. De dynastieke identiteit voert dan wel de boventoon in de werken van de Heraut en daarmee in het werk van Verbij-Schillings, de vorstelijke identiteit is zeker een goede tweede.

De derde vorm van identiteit die in het werk van Verbij-Schillings naar voren komt, is een persoonlijke identiteit. Ik doel hier op de identiteit van heraut Beyeren zelf, ofwel die van Claes Heynenzoon of heraut Gelre. Hoewel Verbij-Schillings er niet zeer uitgebreid op ingaat, is het voor haar beschouwing van de werken van heraut Beyeren wel degelijk van belang om zijn identiteit nader te verklaren. Het is van belang om weer te geven wat een invloedrijk

---

¹⁴³ D.E.H. de Boer en E.H.P. Cordfunke, *Graven van Holland : portretten in woord en beeld, (880-1580)* (Zutphen 1995), 114. Zie voor duidelijker overzicht Bijlagen 2B en 2C.

¹⁴⁴ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 284.

¹⁴⁵ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 272-273 en 284.

¹⁴⁶ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 280.

¹⁴⁷ Verbij-Schillings, *Beeldvorming*, 279-280.

persoon de Heraut was, en daarmee zijn werken waren, binnen de historiografie van het graafschap Holland. Dit valt op te maken uit de positie van de Heraut.

In het beschouwen van de persoonlijke identiteit van heraut Beyeren zien we Verbij-Schillings aan het woord. Hoewel deze persoonlijke identiteit niet van belang is voor de identiteit van Holland, is dit wel weer een voorbeeld van de verschillende niveaus waaruit identiteiten bestaan. In de andere twee vormen van identiteit zien vooral een weergave van de visies van de Heraut. In de eerste twee hoofdstukken van haar werk beschouwt Verbij-Schillings de werken nog vanaf de zijlijn, in de volgende drie duikt Verbij-Schillings in de inhoud van de teksten. Zonder een gehele editie te geven, geeft ze wel de volledige inhoud weer met vergelijkingen met de bronnen die heraut Beyeren waarschijnlijk heeft gebruikt. Juist in deze inhoud vinden we de elementen voor de opbouw van identiteit. Op deze punten is het lastig om Verbij-Schillings van heraut Beyeren te onderscheiden.

Tilmans

Daar waar Verbij-Schillings dicht bij haar bronnen blijft en soms zelfs slecht te onderscheiden is van heraut Beyeren, pakt Karin Tilmans het anders aan. In haar boek *Aurelius en de Divisiekroniek van 1517: historiografie en humanisme in Holland in de tijd van Erasmus*, bewaart Tilmans enige afstand tot haar onderwerp, de *Divisiekroniek* van Cornelius Aurelius.¹⁴⁸ Tilmans besteedt ook kort aandacht aan twee andere, kortere werken van Aurelius, zijn *Defensorium gloriae Batavinae* (Apologie van de Bataafse roem) en *Elucidarium scopulosarum quaestionum super Batavina regione et differentia* (Opheldering van moeilijke vragen over de Bataafse streek en haar karakteristiek).¹⁴⁹

De *Divisiekroniek* verscheen in 1517 in druk onder de oorspronkelijke titel *Cronycke van Hollandt Zeelandt ende Vrieslant*.¹⁵⁰ Omdat het werk onderverdeeld is in verschillende 'diviesiën' noemt men het sinds de negentiende eeuw *Divisiekroniek*.¹⁵¹ Het was destijds in Holland niet zeer gebruikelijk dat een nieuw geschiedwerk gedrukt werd. Doorgaans waren het al bekende werken die in druk verschenen, vertaald uit het Latijn in de volkstaal.¹⁵² De twee korte werken van Aurelius die Tilmans bespreekt, zijn dan ook pas na zijn dood in druk

---

¹⁴⁸ Ik zal niet uitweiden over de al dan niet correcte identificatie van Aurelius als auteur van de *Divisiekroniek*. Ik volg Tilmans in de aanname dat Aurelius de *Divisiekroniek* heeft geschreven. Tilmans, *Aurelius*, 11-13 en 73-82.

¹⁴⁹ Tilmans, *Aurelius*, 121.

¹⁵⁰ Tilmans, *Aurelius*, 54.

¹⁵¹ H. Teitler, *De opstand der 'Batavieren'* (Hilversum 1998), 47.

¹⁵² Tilmans, *Aurelius*, 54-55.

uitgekomen, terwijl hij deze al geschreven had in het eerste decennium van de zestiende eeuw, nog voor de *Divisiiekroniek*.¹⁵³

Het onderwerp van Aurelius' *Defensorium* en *Elucidarium* was de Bataven. Dit was ook het belangrijkste thema in de *Divisiiekroniek*. Aurelius was door deze werken een van de grondleggers van de Bataafse mythe.¹⁵⁴ Deze mythe was meer op het gehele Hollandse volk gericht en was zo de vervanger van de Trojaanse mythe die enkel op de vorst gericht was.¹⁵⁵ De Bataven waren een Germaanse stam die zich in de laatste eeuw v. Chr. vestigden in het gebied wat wij nu kennen als de oostelijke Betuwe, het Land van Maas en Waal en het noordoosten van Noord-Brabant.¹⁵⁶ Zij waren na ruzie vertrokken uit hun oorspronkelijke omgeving en waren bondgenoten van de Romeinen.¹⁵⁷ Aurelius plaatste de Bataven echter elders. Om precies te zijn situeerde hij de vestingplaats van de Bataven waar nu Wijk bij Duurstede zich bevindt.¹⁵⁸ Hierdoor kon hij de Bataven aanwijzen als voorouders van de Hollanders. De identiteit van de Hollanders kwam hiermee samen te hangen.

'De Bataven, de Hollanders, waren misschien niet zo geleerd en gecultiveerd als andere volkeren, maar zij waren daarentegen oprecht en ernstig, hun land was mooi en welvarend en voorzien van rijke bossen, vette weiden en visrijke wateren en de steden waren proper.'¹⁵⁹

De meest fantastische verklaring om de verbinding met de Bataven te verklaren gaf Aurelius in de verklaring van de naam van het territorium.¹⁶⁰ Zowel de naam Holland als de naam Batavia hadden dezelfde betekenis, respectievelijk in het Hollands en in het Latijn, namelijk van een land dat hol is. Dit laat ons weer zien dat een naam een belangrijk onderdeel vormt van een identiteit.

Tilmans beschrijft drie processen die hebben bijgedragen aan de totstandkoming van de *Divisiiekroniek*. Ten eerste was er een vorm van nationaal gevoel ontstaan en groeide de behoefte aan een volksidentiteit.¹⁶¹ Anders dan bij het verschijnen van de boven besproken

---

¹⁵³ Tilmans, *Aurelius*, 121 en 133-134.

¹⁵⁴ Tilmans, *Aurelius*, 121-122.

¹⁵⁵ Tilmans, *Aurelius*, 127.

¹⁵⁶ Voor een uitgebreide beschouwing van de situering van de Bataven aan de hand van onder andere archeologische vondsten, zie Nico Roymans, *Ethnic Identity and Imperial Power: The Batavians in the early Roman Empire* (Amsterdam 2004).

¹⁵⁷ Roymans, *Ethnic Identity*, 23-30 en Teitler, *Opstand*, 13-15.

¹⁵⁸ Tilmans, *Aurelius*, 124.

¹⁵⁹ Tilmans, *Aurelius*, 128.

¹⁶⁰ Tilmans, *Aurelius*, 89.

¹⁶¹ Tilmans, *Aurelius*, 56 en 122-127.

werken van heraut Beyeren, viel het graafschap Holland ten tijde van het ontstaan en verschijnen van genoemde werken van Aurelius, een eeuw later, wel onder een groter geheel. Viel het graafschap al eerder onder het Bourgondische en Habsburgse rijk, nu was de graaf van Holland hard op weg tevens keizer van het Heilige Roomse Rijk te worden.¹⁶² Eerder was een graaf de personificatie van het graafschap. Een kroniek gespitst op een graaf was voldoende om een identiteit te creëren voor het gehele graafschap. Nu werd het belangrijk dat het volk een eigen identiteit kreeg, waarmee men zich afzette tegen de bestuurders die zich op grote afstand bevonden van het daadwerkelijke territorium Holland.¹⁶³

Het tweede proces dat heeft bijgedragen aan de totstandkoming van de *Divisiiekroniek* is de boekdrukkunst. Na de opkomst van papier en het gedrukte boek werd het gemakkelijker om boeken in een veelvoud uit te geven. Tevens werd het goedkoper om boeken aan te schaffen daar papier aanzienlijk goedkoper was dan perkament. Doordat teksten van klassieke historici, zoals Tacitus of Caesar, in druk en vertaling werden uitgegeven, werden deze opnieuw in gebruik genomen.¹⁶⁴ Aurelius had hierdoor toegang tot veel klassieke bronnen.¹⁶⁵

Ten derde was in de vijftiende eeuw het humanisme sterk opgekomen en zorgde voor een verandering in de wijze van geschiedschrijving. De geschiedschrijving werd pragmatischer in vergelijking met de dogmatische aanpak die voorheen was gebruikt.¹⁶⁶ Hiermee werd een trend vanuit het buitenland overgenomen, met name uit Italië, Duitsland en Frankrijk.¹⁶⁷ Geschiedschrijving diende objectief te zijn en niet langer dogmatisch.¹⁶⁸ Het idee van het krampachtig verbinden van de bloedlijn van een graaf naar de Bijbelse of Trojaanse geschiedenis was niet meer goed genoeg. Tevens was het niet meer nodig om volksverhalen of heldenepen te gebruiken als bron voor geschiedschrijving. Daadwerkelijke historische werken waren toegankelijk als bron. Deze historische werken waren de bronnen genoemd in de bovenstaande alinea, en deze werden destijds als waarheid beschouwd.¹⁶⁹ Aurelius bleef echter de fictieverhalen van voorheen wel gebruiken, puur vanwege de vermakelijkheid

---

¹⁶² Tilmans, *Aurelius*, 56 en 158-159. Tilmans beweert hier dat Karel V naast graaf tevens keizer was, maar dit is niet geheel correct. Officieel werd na het overlijden van Filips de Schone in 1506, Karel V graaf van Holland en Zeeland. Echter, hij was pas zes jaar oud. Zijn grootvader, Maximiliaan van Oostenrijk, werd voogd van Karel V en liet Karels moeder als regentes optreden. Maximiliaan was destijds keizer van het Duitse Rijk. In 1515 werd Karel meerderjarig verklaard. Toen in 1519 zijn grootvader overleed, werd het mogelijk voor Karel V om de titel van keizer te verwerven. Zie Smit, *Studies*, 245-251.

¹⁶³ Tilmans, *Aurelius*, 123-127.

¹⁶⁴ Teitler, *opstand*, 47 en Tilmans, *Aurelius*, 97-98.

¹⁶⁵ Tilmans, *Aurelius*, 98-101 en 110-116.

¹⁶⁶ Tilmans, *Aurelius*, 84.

¹⁶⁷ Tilmans, *Aurelius*, 56.

¹⁶⁸ Tilmans, *Aurelius*, 82-84.

¹⁶⁹ Tilmans, *Aurelius*, 126.

hiervan.¹⁷⁰ Naast geschreven bronnen werd ook archeologie van groter belang voor geschiedschrijving.¹⁷¹

Het uiteindelijke idee achter de *Divisiekroniek* komt voort uit de samenvloeiing van deze drie processen. Het idee was de ‘bemiddeling tussen de geleerdencultuur en de lekencultuur en een “nationalisering” van de historische overlevering’.¹⁷² De geschiedenis in de *Divisiekroniek* was waarheidsgetrouw en voor iedereen bestemd. Door de ‘massaproductie’ van boeken in de volkstaal werd de geschiedschrijving toegankelijk voor de leken. Dat dit werk ook voor leken bedoeld was, valt op te maken uit de nadruk die Aurelius legt op de positieve kwaliteiten van de lagere standen.¹⁷³ Zo liet hij het gewone volk aan het woord en toonde aan dat zij ook welbespraakt konden zijn. Vreemdelingen spraken zelfs met ontzag over het Hollandse volk.

Zoals ik eerder al vermeldde, blijft Tilmans op enige afstand van haar onderwerp. Anders dan Verbij-Schillings geeft Tilmans niet de gehele inhoud van het werk van Aurelius, maar ze geeft wel enkele passages. Tilmans geeft wel weer wat Aurelius in zijn werken behandelt, maar schenkt meer aandacht aan zijn werkwijze. De opbouw van haar werk is hierdoor anders. Tilmans begint met een hoofdstuk over Aurelius’ leven en werk in het algemeen, zonder expliciet aandacht te besteden aan de *Divisiekroniek*.¹⁷⁴ Deze komt in het tweede hoofdstuk aan de beurt. In dit hoofdstuk beschrijft Tilmans vooral het proces van de totstandkoming van de kroniek en de achtergrond van de inhoud.¹⁷⁵ Ook heeft Tilmans hier aandacht voor de twijfels rond de auteur van de kroniek.¹⁷⁶ Hoewel men aanneemt dat Cornelius Aurelius de auteur is, staat dit nog altijd niet geheel vast. Na dit hoofdstuk gaat Tilmans dieper in op het belangrijkste onderwerp in de *Divisiekroniek*, de Bataven.¹⁷⁷ Hier betreft Tilmans de andere twee werken van Aurelius, *Defensorium* en *Elucidarium*, in haar beschouwing. In het laatste hoofdstuk beschrijft Tilmans hoe men het boek heeft gebruikt en behandeld na de verschijning.¹⁷⁸

Tilmans’ werk is in eerste intentie niet geschreven voor het onderzoek naar identiteit, maar bevat wel veel belangrijke informatie hierover. Haar werk is vooral gericht op

---

¹⁷⁰ Tilmans, *Aurelius*, 126.

¹⁷¹ Tilmans, *Aurelius*, 87.

¹⁷² Tilmans, *Aurelius*, 90.

¹⁷³ Tilmans, *Aurelius*, 88.

¹⁷⁴ Tilmans, *Aurelius*, 15-51.

¹⁷⁵ Tilmans, *Aurelius*, 53-120.

¹⁷⁶ Tilmans, *Aurelius*, 73-79.

¹⁷⁷ Tilmans, *Aurelius*, 121-166.

¹⁷⁸ Tilmans, *Aurelius*, 167-185.

onderzoek naar geschiedschrijving. Hierdoor moet men, voor de invloed van Aurelius' werk op de Hollandse identiteit, kriskras door dit boek.

Smit

In zijn *Vorst en onderdaan: Studies over Holland en Zeeland in de late Middeleeuwen* laat J.G. Smit een geheel andere aanpak zien. Het grootste verschil vindt men al direct in het brongebruik. Aan dit werk ligt namelijk niet de beschouwing van een kroniek ten grondslag, maar andere bronnen, zoals rekeningen en oorkonden.¹⁷⁹ Een opvallend gegeven is dat enkele van de hoofdstukken reeds eerder zijn uitgegeven als artikelen in verschillende bundels en tijdschriften.¹⁸⁰ Hierdoor is het mogelijk ieder hoofdstuk in dit werk autonoom te lezen.

De periode die Smit beschouwt, loopt van 1299, het moment dat het Henegouwse huis aan de macht komt, tot en met de eerste helft van de zestiende eeuw.¹⁸¹ Door deze eerste machtswisseling wordt het graafschap Henegouwen verbonden met het territorium.¹⁸² De vorst moest nu, naast Holland en Zeeland, ook in Henegouwen aanwezig zijn. Een halve eeuw later volgde het Beierse huis en werd een vierde gebied, het hertogdom Nederbeieren-Straubing, in personele unie verbonden met het graafschap. Deze personele unie werd ruim een halve eeuw later weer verbroken.¹⁸³

Het regeren van meerdere gebieden had tot gevolg dat het grafelijk hof regelmatig moest reizen. Ook kwam het voor dat er reizen buiten het territorium plaatsvonden, bijvoorbeeld naar familie of schoonfamilie.¹⁸⁴ Om misverstanden te voorkomen moet ik hier even toelichten dat het hof niet de residentie van de vorst was, maar wel de vorst met zijn gevolg en huishouding.¹⁸⁵ Ook reisden de vorst en zijn echtgenote meestal niet samen. Zij had haar eigen reisdoelen en reisde met haar eigen hof. Soms kreeg ze bezoek van het hof van haar echtgenoot.¹⁸⁶

De redenen voor de reizen waren uiteenlopend: 'bestuurlijke, militaire, financiële, religieuze en familie-dynastieke redenen en motieven hebben aan vele verplaatsingen ten

---

¹⁷⁹ Smit, *Studies*, 6.

¹⁸⁰ Smit, *Studies*, 1.

¹⁸¹ Smit, *Studies*, 7.

¹⁸² Holland en Zeeland kwamen in handen van de Henegouwse vorst, maar het is gemakkelijker voor de uniformiteit om vanuit een Hollands-Zeeuws oogpunt te werken. De gebruikte grafelijke rangnummers zijn ook de Hollands-Zeeuwse. Smit, *Studies*, 3-4.

¹⁸³ Smit, *Studies*, 477.

¹⁸⁴ Smit, *Studies*, 11-26.

¹⁸⁵ M. Vale, *The Princely Court : Medieval Courts and Culture in North-West Europe 1270-1380* (Oxford 2001), 15-33.

¹⁸⁶ Smit, *Studies*, 13.

grondslag gelegen.’¹⁸⁷ Smit besteedt in zijn werk meer aandacht aan de sociale en religieuze reisdoelen dan aan de bestuurlijke en militaire doelen.¹⁸⁸ Hij geeft een aantal specifieke redenen voor de gemaakte reizen. Deze redenen zijn bede, heervaarten, een aantal kerkelijke feestdagen, huldgingen, rechtspraak en enkele plezierreizen, zoals toernooien en de jacht.¹⁸⁹ Hij gaat met name dieper in op de huldgingen van de graven. Hier besteedt Smit een uitgebreid hoofdstuk aan, met een breed gedocumenteerd verslag van de huldigingsreizen per vorst en de gebruiken bij een huldiging. Dit hoofdstuk vormt ruim tweederde van het werk en is niet een van de eerder uitgegeven werken.¹⁹⁰

Als het gaat om identiteit komen we met de beschouwing van dit werk een nieuwe toevoeging tegen aan de identiteit van de vorst, namelijk de reizende vorst. In deze reizen kunnen we waarnemen met welk gebied in zijn territorium de vorst zich het meest verbonden voelde, uitgaande van de verblijfstijd van de vorst in de verschillende gebieden. De vorsten verbleven bijvoorbeeld in de veertiende eeuw, de grootste tijd van het jaar in Holland, en dan vooral in Den Haag.¹⁹¹ Opvallend is dat de vorst niet alleen in eigen buitenverblijven verbleef, maar veelal ook onder zijn onderdanen. ‘Zij variëren op het platteland van kastelen, in eigen bezit of van een leenman, en kloosters, tot legertenten; binnen (en naast) de steden van eigen burchten en tolhuizen tot herbergen en woonhuizen van vooraanstaande burgers.’¹⁹²

Dit brengt ons bij het contact tussen vorst en onderdanen. Eerder heb ik al opgemerkt dat de graaf de personificatie was van het graafschap. Dit kunnen we bevestigen door te kijken naar de huldgingen van de graven.¹⁹³ In de periode 1299-1478 vonden vele huldgingen plaats in een groeiend aantal steden.¹⁹⁴ Ook vonden er op het platteland huldgingen plaats, dan wel op een aangewezen plek.¹⁹⁵ Met deze huldgingen aanvaardden de onderdanen de graaf als hun vorst, maar daar stelden zij wel voorwaarden aan.¹⁹⁶ De macht van de onderdanen lag hierdoor in het stellen van voorwaarden aan een vorst, die met het

---

¹⁸⁷ Smit, *Studies*, 11.

¹⁸⁸ Smit, *Studies*, 2.

¹⁸⁹ Smit, *Studies*, 38-60.

¹⁹⁰ Ik heb bij deze berekening de anderstalige samenvattingen en de bijlagen buiten beschouwing gelaten. Smit, *Studies*, 1.

¹⁹¹ Voor specifieke cijfers, zie de tabellen in Smit, *Studies*, 18-20, 22-23 en 28-32.

¹⁹² Smit, *Studies*, 87-88.

¹⁹³ Voor een uitgebreid verslag van de huldigingsreizen, zie Smit, *Studies*, 91-262. Voor een uitgebreid verslag van alles dat komt kijken bij een huldiging, zie Idem, 263-355.

¹⁹⁴ Smit, *Studies*, 391.

¹⁹⁵ Smit, *Studies*, 398.

¹⁹⁶ Laat het echter wel duidelijk zijn dat niet altijd en overal dezelfde persoon als vorst werd aanvaard, onder andere door conflicten of veranderingen in de samenstelling van het territorium, zie Smit, *Studies*, 394-397 en 408-409.

afleggen van de eed zich aan deze voorwaarden beloofde te houden.¹⁹⁷ Aan deze voorwaarden ging meestal ruim overleg vooraf.¹⁹⁸ De huldgingen zelf waren sober van aard.¹⁹⁹ In deze huldgingen komt naar voren dat de macht van de vorst enkel een wereldlijke macht betrof. De graven hoorden wel een mis aan, maar hoefden geen kerkelijke eed af te leggen.²⁰⁰

Zoals we al bij Tilmans zagen werd het belang van de onderdanen groter rond de eeuwwisseling van de vijftiende naar de zestiende eeuw. Hoewel in de periode na 1478 minder steden werden bezocht voor een huldiging, was toch de invloed van de onderdanen groter. Ook werden de huldgingen steeds grootser van aankleding.²⁰¹ De huldgingen van de laatste graven werden, met deze grootse aanpak, gebruikt als middel om aan te geven wat hun oordeel over de vorst was.²⁰²

Dat de invloed van de onderdanen groeide, kwam tevens door de opkomst van de Staten van Holland.²⁰³ Zij vertegenwoordigden de onderdanen. In de Staten van Holland zaten vertegenwoordigers van de ridderschap, die ook het platteland vertegenwoordigden, en de hoofdsteden.²⁰⁴ Deze hoofdsteden waren in de vijftiende eeuw Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Alkmaar en Amsterdam. ‘Ook de kleine steden werd regelmatig voor dagvaarten opgeroepen en zijn (...) ook daadwerkelijk betrokken geweest bij het landsbestuur.’²⁰⁵

Een opmerkelijk element dat in de ontwikkeling rond de verhouding tussen vorst en onderdanen ook van belang was, is water. Dat wil zeggen: de politieke ontwikkelingen met betrekking tot water. In de loop van de vijftiende eeuw ontstond er strijd over de tolleren op het water.²⁰⁶ De economische belangen waren vooral voordelig voor de middenstand in de steden.²⁰⁷ De politiek rond de binnenvaart werd dan ook vooral op stedelijk niveau bedreven. De vorst bleef hierbij op de achtergrond.²⁰⁸ Het zwaartepunt van de politieke identiteit lag dus ook op dit gebied dus niet bij de vorst, maar bij de steden.

---

¹⁹⁷ Smit, *Studies*, 367-387. Voor de teksten van verschillende eden, zie Smit, *Studies*, 564-613.

¹⁹⁸ Smit, *Studies*, 265-266 en 358-367.

¹⁹⁹ Smit, *Studies*, 404.

²⁰⁰ Smit, *Studies*, 289-293.

²⁰¹ Smit, *Studies*, 404-408.

²⁰² Smit, *Studies*, 482.

²⁰³ Smit, *Studies*, 412-414. Zie voor meer informatie over de Staten van Holland, H. Kokken, *Steden en Staten: Dagvaarten van steden en Staten van Holland onder Maria van Bourgondië en het eerste regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk (1477-1494)* (Den Haag 1991).

²⁰⁴ Kokken, *Steden en Staten*, 31-32.

²⁰⁵ Kokken, *Steden en Staten*, 32.

²⁰⁶ Smit, *Studies*, 471.

²⁰⁷ Smit, *Studies*, 473.

²⁰⁸ Smit, *Studies*, 475-476.

Uit de veranderingen in de invloed van de onderdanen kunnen we opmaken dat het gewicht van de invloed van de onderdanen groter is geworden in het laatste kwart van de vijftiende eeuw. Zoals we al zagen bij Tilmans kwam er een drang naar een eigen identiteit. Die identiteit heeft, op politiek gebied, gestalte gekregen in de wijze van landsbestuur. De bevolking had een representatief orgaan tot stand gebracht dat de landsbestuurlijke kwesties met de graaf besprak. Het tijdperk van direct contact tussen graaf en inwoners was voorbij. Hierdoor had het graafschap Holland een grotere eenheid bereikt dan Gelre.²⁰⁹

Een ander onderdeel van de identiteit van het graafschap dat naar voren is gekomen bij Smit is een wereldlijke identiteit. De graaf hoefde geen kerkelijke eed af te leggen, wat wel gebruikelijk was in omliggende territoria.²¹⁰ Ook in de Staten van Holland was de geestelijkheid niet vertegenwoordigd. Ook dit was wel gebruikelijk in andere territoria.²¹¹

Het grote verschil tussen Smit en de voorgaande werken over Holland die ik in dit hoofdstuk heb behandeld zit, zoals ik al eerder vermeldde, in de gebruikte bronnen. Ondanks het feit dat de hoofdstukken autonoom te lezen zijn, is er toch voldoende samenhang tussen de hoofdstukken. Smit heeft ervoor gezorgd dat de hoofdstukken op elkaar aansluiten door de inleidingen aan te passen op de eenheid van het boek.

Het behandelen van kronieken had voor Verbij-Schillings het nadeel dat ze slecht te onderscheiden was van het werk van de Heraut. Smit is nog wel te onderscheiden van zijn bronnen, maar het gebruik van zijn bronnen levert wel een immense opsomming op van feiten en gegevens. Dit maakt het boek niet altijd even gemakkelijk om mee te werken, zeker op het gebied van identiteit, terwijl er zo veel informatie uit te halen valt. Smit maakt veelvuldig gebruik van tabellen, waaruit ook elementen te vergaren valt. Ook de bijlagen zijn zeer interessant, met name de teksten van de huldigingseden.²¹²

Besluit

In grove lijnen kunnen we stellen dat de identiteit van het graafschap Holland en Zeeland een grote verandering heeft doorgemaakt in het laatste kwart van de vijftiende eeuw. Was het daarvoor nog de graaf als personificatie van het graafschap die de identiteit van het

---

²⁰⁹ Smit, *Studies*, 505.

²¹⁰ Smit, *Studies*, 387-390.

²¹¹ Kokken, *Stede en Staten*, 29-30.

²¹² Zie bijlage 5 in Smit, *Studies*, 564-613.

graafschap naar buiten droeg, daarna hadden de steden, en daarmee de onderdanen, meer inspraak en zorgden zij dat de inwoners een eigen identiteit kregen.

De drie boeken over Holland geven drie verschillende kijken op identiteit. Verbij-Schillings, en hiermee heraut Beyeren, geeft invulling aan een dynastieke identiteit en een beeld waarmee de vorst zich dient te identificeren. Tilmans geeft invulling aan een identiteit voor de onderdanen van die vorst. Smit komt weer terug op de dynastie en geeft aan welke invloed een verandering van dynastie heeft op de invloed van de steden en onderdanen. Daarmee geeft Smit ook een verandering in de politieke identiteit.

Uit deze studies kunnen we opmaken dat de identiteit van het graafschap Holland door de jaren heen aan veranderingen onderhevig was en groeide. Dit had verschillende oorzaken. Met name de veranderingen op dynastiek niveau waren erg belangrijk voor veranderingen in de identiteit van Holland. Het was een verandering op dynastiek niveau die ten grondslag lag aan de ontwikkelingen in het reizen van de vorst. Daarnaast was een verandering op dynastiek niveau ook de oorzaak voor de ontwikkelingen op politiek niveau. De invloed van de steden en de bestuurlijke elite werd groter naarmate de vorst op een grotere afstand kwam te staan van het territorium.

Naast de veranderingen op dynastiek niveau waren ook de veranderingen in geschiedschrijving belangrijk voor de ontwikkeling van de identiteit van Holland. Door de ontwikkeling van een, voor die tijd, meer waarheidsgetrouwe historiografie konden de inwoners van het territorium zichzelf, los van de vorst, beschouwen. In mindere mate en meer indirect heeft ook een machinale ontwikkeling, de boekdrukkunst, bijgedragen aan de groei van de Hollandse identiteit.

Als we de ontwikkelingen vergelijken met die van een persoon kunnen we misschien zeggen dat de periode die ik heb bestudeerd kan worden gezien als de pubertijd van Holland. Een periode waarin Holland zich langzaam heeft losgemaakt van 'het ouderlijk gezag' van de vorst en zelfstandiger is geworden. Holland is een jong volwassene geworden die klaar is voor de volgende fase in zijn bestaan.

Hoofdstuk 3 Vergelijking

Overeenkomsten en verschillen

Wanneer men de studie van Noordzij over Gelre gaat vergelijken met de werken van Verbij-Schillings, Tilmans en Smit over Holland, komt men een aantal overeenkomsten en verschillen tegen. Deze vergelijkpunten kunnen gevonden worden in zowel de methode die is gehanteerd, als in de bevindingen die naar boven komen.

Bij Noordzij zijn we een vierledige structuur van het territorium Gelre tegengekomen die als leidraad dient in zijn studie. Hier hebben we gezien dat deze vierdeling ook is toe te passen op de identiteit. Deze vierledige structuur valt eveneens toe te passen op de onderzoeken over Holland. Het eerste element is de dynastie. Voor Holland kijken we eerst terug naar Verbij-Schillings. Zij heeft de dynastieke opvolging, zoals deze is gegeven door heraut Beyeren, vorm gegeven aan de hand van kronieken. De dynastieke identiteit die hierdoor naar voren komt, wordt gekenmerkt door legitimiteit en anciënniteit. Heraut Beyeren geeft de bloedlijn van de vorsten en verbindt hier een Bijbelse oorsprong aan. In Gelre zien we dat de bloedlijn ook van belang is. Het overerven van de naam of titel Gelre en de bijbehorende symbolen hield tenminste de schijn op dat de dynastie uit dezelfde bloedlijn afkomstig bleef, alhoewel deze soms enkel via vrouwelijke lijn werd overgedragen. In Gelre werd echter niet teruggegaan naar een Bijbelse oorsprong van de dynastie, maar werd er een heldhaftige, lokale, mythische oorsprong ontworpen in de vorm van de drakenlegende. In Gelre werd de legitimiteit en anciënniteit van de dynastie versterkt door het zorgen voor het zielenheil van lang verloren vorsten. Bij Smit zien we de dynastieke opvolging weergegeven in de huldigungsreizen van de Hollandse graven. Dit geeft echter niet veel informatie op het gebied van dynastieke identiteit, maar meer op het gebied van politieke identiteit. Wel zien we bij Smit een aantal symbolen van de Hollandse dynastie terugkomen bij de materiële aspecten van de huldigingen. Bij Tilmans zien we de gevolgen van een dynastieke verandering op de identiteit. Tilmans geeft duidelijk aan dat wisseling van de macht de behoefte aan een eigen identiteit stimuleerde. De combinatie met het humanisme leverde een perfecte voedingsbodem voor een geheel nieuwe kijk op afkomst en verbondenheid met de vorst en het territorium. Ik zal later nog terugkomen op het humanisme.

Het tweede element van de structuur van de identiteit van het territorium is de fysieke structuur. Bij Noordzij zien we dat de Geldersen al vrij vroeg het idee hadden dat zij behoorden tot een bepaald territorium, en misschien zelfs een gedachte van nationaal besef

hadden.²¹³ Hoewel het territorium op lokaal niveau uit vier kwartieren bestond, was er toch een besef dat deze kwartieren samen één Gelders territorium vormden. De kwartieren hadden een gezamenlijk pact gesloten dat zij onder geen beding van elkaar gescheiden mochten worden. Bij geen van de drie werken over Holland is er een vergelijkbaar eenduidig bewijs te vinden dat in Holland hetzelfde geografische eenheidsbesef bestond over hun territorium. In de dertiende eeuw bestond er nog onderscheid tussen de verschillende gebieden: Kennemerland en West-Friesland bijvoorbeeld. Bij Smit zien we wel indirect bewijs dat tenminste de vorst wel een geografisch besef had van zijn territorium. Uit de route die afgelegd werd bij de huldigungsreizen valt op te maken dat de vorst zijn route bepaalde aan de hand van de geografisch gezien meest praktische route. Er werd geen vaste route aangehouden. In een aantal huldigungsreizen valt op dat bepaalde steden soms wel en soms niet werden aangedaan. Dit had mogelijk als oorzaak dat er een partijstrijd bestond en bepaalde steden een ander als vorst kozen, of zelfs de strijd uitzaten voordat zij een vorst huldigden.²¹⁴ Zoals bekend bestond het graafschap uit de samenvoeging van Holland en Zeeland. Als we even vooruitblikken op de sociaal-politieke structuur zien we in dit graafschap Staten ontstaan. In Holland ontstond de Staten van Holland, in Zeeland de Staten van Zeeland. Na 1500 was een volledige scheiding tussen deze twee bestuursorganen ontstaan. Dit lijkt erop te wijzen dat er in Holland niet een groot territoriaal besef bestond zoals deze in Gelre wel bestond. In Gelre betekende de samenvoeging van de graafschappen Gelre en Zutphen geen ogenschijnlijk onderscheid tussen het kwartier Zutphen en de rest van het vorstendom op het territoriale vlak. Enkel in de titel van de vorst, graaf van Gelre en Zutphen of Hertog van Gelre en graaf van Zutphen, bleef de samenvoeging zichtbaar. In Holland en Zeeland bleef er een scheiding bestaan tussen de samengevoegde graafschappen. Anders gezegd, op territoriaal niveau hadden de Hollanders minder besef van een eenheid dan de Geldersen. Daarentegen hield men in Gelre wel een duidelijke scheiding tussen de kwartieren, waarover meer in de volgende paragraaf.

Het derde element van de structuur van de identiteit van het territorium is de sociaal-politieke structuur. Bij Noordzij lezen we dat de Gelderse vorsten niet alleen regeerden. Zij werden al geruime tijd bijgestaan door raadgevers. Vanaf de dertiende eeuw zien we de opkomst van de steden in de politieke structuur. In de veertiende eeuw werd er een vorstelijke raad gevormd, waarin ridders en geestelijken plaats hadden. In de vijftiende eeuw werd deze raad kleiner en groeide juist de invloed van de steden. In de zestiende eeuw werd de raad een

---

²¹³ Vgl. Noordzij, 'Geschiedschrijving', 6-48.

²¹⁴ Smit, *Studies*, 91.

gespecialiseerde groep en ontstond hier een tweedeling in een bestuurlijk en een financieel component. Belangrijk is het feit dat de steden bepaalden wie er vorst werd. Voor Holland hebben we op dit punt Smit die de meeste houvast biedt voor een beschouwing van dit onderwerp. We zien hier de huldigingsoverleggen waarin de steden de opvolgingskwesities bespraken en de daarbij behorende afspraken over de eden. Deze overleggen zijn halverwege de veertiende eeuw ontstaan, wat vergelijkbaar is met Gelre. In de vijftiende eeuw zien we langzaam de Staten van Holland ontstaan en in Zeeland de Staten van Zeeland. In de Staten waren de steden en de ridders vertegenwoordigd. In de vorige alinea zagen we dat er een scheiding bleef bestaan tussen de samengevoegde graafschappen. Echter binnen het graafschap Holland was er geen scheiding meer te vinden tussen verschillende districten. Districten als Kennemerland of West-Friesland waren geheel opgegaan binnen het graafschap. Op sociaal-politiek niveau vormde Holland zo een grotere eenheid dan Gelre. Naast het verschil in eenheid zien we ook een verschil in de vertegenwoordigers in het bestuur. In Gelre zien we dat de geestelijkheid wel vertegenwoordigd is, in Holland niet. Het bestuur van Gelre had een minder wereldlijk karakter dan het bestuur van Holland. Dat deze tegenstelling exemplarisch is voor Gelre en Holland zullen we zo nogmaals tegenkomen. Een ander element op politiek niveau is het recht op het water. In Gelre lijken de rechten op de tolleren op de rivieren op rustige wijze te zijn verdeeld.²¹⁵ In Holland was daar veel meer strijd over, met name sinds de vijftiende eeuw. De vorst stond hierin op de achtergrond.

Het vierde element van de structuur van de identiteit van het territorium is de mentale structuur. Hier zien we voor Gelre verschillende beelden waarmee men zich identificeerde, maar waarin men zich vooral kon herkennen. Meerdere malen is in deze scriptie naar voren gekomen dat de vorst de personificatie is van het graafschap of hertogdom. Dit lezen we zowel over Gelre als over Holland.²¹⁶ Ook hebben we gezien dat de vorst de verbindende factor is binnen het hertogdom Gelre. Het was de dynastie die verantwoordelijk was voor de naamgeving en symbolen van het territorium. De meeste overgeleverde verhalende bronnen waren echter niet voor de vorst geschreven. Uit de kronieken die wel zijn overgeleverd valt vervolgens een beeld te zien waarmee de Geldersen zich identificeerden. Deze beelden waren in eerste instantie lokale vertogen en daar vanuit werd een beeld voor het gehele territorium ontwikkeld. Na de opkomst van het humanisme werd er in de oudheid gezocht naar beeldvorming over Gelre. Ook deze beelden verschilden op lokaal niveau. In Holland was er wederom meer eenheid te vinden. In Tilmans' studie over Aurelius vinden we de

---

²¹⁵ Noordzij, *Gelre*, 137-140, 159-162 en 188-191.

²¹⁶ Noordzij, *Gelre*, 249 en Tilmans, *Aurelius*, 127.

Bataafse mythe die model stond voor geheel Holland. Naast beeldvorming voor de inwoners, bestond er ook een beeldvorming over de vorst. Het beeld dat men opriep was dat van ‘de goede vorst’. Het meest frappante aspect van een goede vorst zien we in Gelre, waar voorspellende gaven werden toegedicht aan vorsten die in de ogen van de auteurs van kronieken een goede vorst was geweest.²¹⁷ Verbij-Schillings is degene die voor Holland het beeld van ‘de goede vorst’ naar voren brengt. In Holland zien we geen vertogen over profetieën. Wel zien we hier negatieve vertogen over vrouwen. Gravinnen konden rekenen op verzet van mannelijke familieleden, zoals ooms, echtgenoten of zonen die zelf de mach wilden hebben.²¹⁸ In Gelre daarentegen was men vrouwvriendelijker, daar presenteerde men met trots de vrouwelijke erfopvolging, zolang de bloedlijn maar doorliep. Het waren in Gelre overigens enkel mannen die vorst werden.

De algemene beelden die naar voren komen over de identiteiten van Gelre en Holland zijn niet op alle punten gelijk. Beide vorstendommen zijn een samenvoeging van tenminste twee oudere graafschappen, met een dynastie aan het hoofd met dezelfde naam. Voor beide vorstendommen hebben we gezien dat de dynastie de belichaming was van het desbetreffende vorstendom. Na de opkomst van het humanisme zien we een gelijke afkomst ontstaan voor beide vorstendommen.

De meest opvallende verschillen zijn te vinden in de wijze waarop men religie terugvindt in de vorming van identiteit. Op verschillende wijze wordt de geschiedenis van de dynastieën naar voren gebracht. Voor Holland gaat men terug naar een Bijbelse oorsprong, voor Gelre naar een mythische. De Hollandse dynastie werd zo religieus, en de Gelderse lokaal. Voor de politieke en mentale identiteit gold juist het tegenovergestelde. In de Hollandse politiek zien we de geestelijkheid niet vertegenwoordigd, in de Gelderse wel. Men had in Gelre ook een onaardser beeld van de vorst, in tegenstelling tot Holland.

Methoden

Zoals ik al eerder opmerkte, is de historica Verbij-Schillings soms lastig te onderscheiden van haar onderwerp, heraut Beyeren. De oorzaak hiervan ligt in het gebruik van enkel primaire bronnen voor de inhoudelijke tekst. In dit geval zijn deze primaire bronnen de genoemde kronieken van heraut Beyeren. Verbij-Schillings maakt wel gebruik van secundaire bronnen,

---

²¹⁷ Noordzij, *Gelre*, 256.

²¹⁸ Denk aan de strijd tussen Margaretha van Henegouwen (1345-1351/56) en haar zoon Willem V (1351/56-1358) en de strijd van Jacoba van Beieren (1417-1433) met haar oom Jan van Beieren (1418-1425). Smit, *Studies*, 112-130 en 151-199.

maar gebruikt deze voor de beschouwelijke tekst. Aangezien dit gedeelte geen inzicht geeft in de Hollandse identiteit laat ik het buiten beschouwing. Het gedeelte dat we wel kunnen gebruiken beslaat twee onderdelen die we ook in Noordzij's studie tegenkomen; de dynastieke identiteit en het beeld van 'de goede vorst'.

Het mag geen toeval heten dat Noordzij hier heraut Gelre aanhaalt, een en dezelfde persoon als heraut Beyeren. Noordzij spitst zich echter meer toe op twee andere kroniekschrijvers, Willem van Berchen en de anonieme auteur van de *Historia Gelriae*. Noordzij geeft hun standpunten op vergelijkbare wijze met Verbij-Schillings weer, maar hij maakt ook een vergelijking van deze standpunten en plaatst deze in een politiek licht. Hierdoor blijft Noordzij boven de inhoud staan. In het gedeelte over de dynastie blijft Noordzij overeind door naast primaire bronnen ook secundaire bronnen te gebruiken. De kroniekschrijvers voegden regelmatig fantastische elementen toe aan de historie. Noordzij gebruikt deze elementen wel, maar vermengt deze elementen met secundaire literatuur en artefacten. Door deze samenvoeging vormt zich een breder genuanceerd beeld, met de meest correct mogelijke ingrediënten voor de vorming van identiteit.

Tilmans beschouwt meer de oorsprong van de *Divisiiekroniek*, waardoor ze het gevaar te dicht bij haar bron te staan vermijdt. De methode van Tilmans staat dicht bij Noordzij's methode op het vlak van identiteit. Tilmans plaatst de inhoud van de kroniek tegen de achtergrond van het humanisme, waardoor niet alleen de visie van Aurelius naar voren komt, maar ook de beeldvorming wordt geplaatst in de ontwikkelingen op het gebied van identiteit. Noordzij houdt een minder uitgebreide verhandeling over het humanisme, maar laat wederom zien hoe er op lokaal niveau verschillende vertogen ontstonden over de oorsprong van de Geldersen. Hoewel de daadwerkelijke uiteenzetting met betrekking tot identiteit slechts een klein gedeelte van Tilmans' werk beslaat, is zij mogelijk wel degene die, tenminste qua methode, het dichtst bij Noordzij staat.

Smit laat een compleet andere aanpak zien. Het contact tussen de vorst en zijn onderdanen is het belangrijkste onderwerp waarop een vergelijking met Noordzij valt te maken. Smit laat deze verhouding op verschillende wijzen zien. Ten eerste in de reizen die de vorst maakte. De verblijfsplaatsen laten zien dat de vorst zich regelmatig onder zijn onderdanen bevond. Ten tweede is het contact zichtbaar in de huldigen. De bijbehorende eden waren een aspect waar de onderdanen direct invloed konden uitoefenen op de vorst. Het derde punt van contact tussen vorst en onderdanen lag in de politieke verhouding tussen vorst en onderdanen. Dit uitte zich in de Staten van Holland en in de strijd om de binnenvaart. Noordzij laat de verhouding tussen vorst en onderdanen enkel zien aan de hand van de steeds

groeïende invloed van de steden. Dit had in Gelre hoofdzakelijk een economische oorzaak. Noordzij behandelt het reizen van de vorst nauwelijks, noch besteedt hij noemenswaardige aandacht aan de huldgingen van de vorst. Deze punten noemt hij enkel als bijzaken bij de verhandeling over de symbolen van de dynastie.

Voor de vergelijking op inhoudelijk niveau is Verbij-Schillings prima te hanteren. Op het gebied van de methode blijft zij echter te dicht bij haar bron om een algemene beschouwing te geven; het gaat hier meer om details. Een vergelijking tussen Noordzij en Smit levert een hoofdzakelijk politieke vergelijking op. Ook levert het een punt op waar Noordzij tekort schiet. In vergelijking met Tilmans zijn er overeenkomsten te vinden zowel op het gebied van inhoud als op het gebied van methode. Hoewel het hier slechts een fragment betreft uit het gehele vertoog over identiteit, is dit toch het werk dat het meest overeenkomt met Noordzij.

Tekortkomingen

Voor tekortkomingen in het vertoog over identiteit wil ik mij alleen richten op het werk van Noordzij. Als ik deze tekortkomingen ook op Holland betrek, is het weerwoord natuurlijk snel gegeven: dan had ik maar een boek moeten uitkiezen waar deze punten wel in waren opgenomen. Om punten van tekortkoming te vinden heb ik houvast gevonden in onverwachte hoek, namelijk bij het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM). Om tegenwoordig de Nederlandse identiteit te kunnen bemachtigen, wanneer men zich in Nederland vestigt met een andere nationaliteit, moet men inburgeren.²¹⁹ Dit doet men door middel van het succesvol afronden van een inburgeringscursus. In een dergelijke cursus worden verschillende elementen behandeld die betrekking hebben op de Nederlandse identiteit, zoals de regeringsvorm, onze normen en waarden, de taal, de cultuur en de fysieke structuur van Nederland. Een aantal van deze punten is wel naar voren gekomen in de elementen van identiteit die Noordzij naar voren haalt, zoals de dynastieke en politieke identiteit of de fysieke structuur van Gelre. Een aantal elementen laat Noordzij echter ook achterwege. Ik zal direct ook antwoord geven op de vraag of het voor deze elementen wel mogelijk is om te beschouwen in de laatmiddeleeuwse periode.

---

²¹⁹ Informatie over inburgeren op de website van het ministerie van VROM, <http://vrom.nl/pagina.html?id=35172> (geraadpleegd op 8 juli 2010).

Het eerste punt van kritiek is het ontbreken van een vertoog over de taal. Taal is een groot onderdeel van identiteit. In onze moderne samenleving zien we dat taal een van de eerste onderdelen is waarmee men wordt geconfronteerd wanneer wij mensen toelaten binnen een politieke gemeenschap. In 2008 is de overheid een campagne gestart over inburgeren in Nederland met de titel ‘Het begint met taal’. Heden ten dage is taal, naast het kennen van bepaalde wetten en regels, erg belangrijk binnen ons dagelijks systeem. Dit valt goed te vergelijken met de voorwaarden die men in Gelre stelde aan hun functionarissen. Deze moesten uit Gelre afkomstig zijn, zodat zij bekend waren met de taal en de geldende regels.

Dat taal ook op lokaal niveau een bijdrage levert aan de identificatie van personen is in onze huidige samenleving goed te merken. Wanneer men met een bepaald accent spreekt, is de afkomst van een persoon vaak gemakkelijk te plaatsen. Mensen die het verschil tussen kunnen, kanna en kennen of tussen leggen en liggen niet herkennen, komen uit de Randstad. Mensen die met een zachte *g* spreken komen uit het zuiden des lands. Dat ook in de laatmiddeleeuwse periode onderscheid valt te maken tussen de dialecten van Gelre en Holland, valt te zien in het *Wapenboek Gelre* van heraut Gelre. Wanneer de Heraut in Hollandse dienst is gegaan, verandert zijn dialect. ‘In dit perspectief is het dan ook beter te begrijpen dat de historiografische werken uit zijn Hollandse periode, anders dan de (meeste) teksten in het *Wapenboek Gelre*, in een Westmiddelnederlands dialect geschreven zijn’.²²⁰

Noordzij had dus de mogelijkheid om, zonder al te ver over de grenzen van het Gelders territorium te kijken, een bespreking van taal toe te voegen. Hij had in dit geval wel een vergelijking moeten maken met Holland. In de inleiding laat Noordzij echter weten geen vergelijkingen te zullen maken met andere territoria, noch deze andere territoria veel te willen betrekken in zijn studie.²²¹ Maar ook zonder over de grenzen van het territorium te kijken, had Noordzij veel zinnigs kunnen bijdragen over taal. Er bestonden namelijk wel degelijk verschillen tussen de dialecten in de verschillende kwartieren en steden.²²² Dit draagt ook weer bij aan de verhandeling over de autonomie van de verschillende kwartieren.

Een tweede punt van kritiek is het ontbreken van een beschouwing van cultuuruitingen waarmee men zich kon identificeren. Uiteraard kan men de symbolen van de dynastie scharen onder beeldende kunst en dit kan men vatten onder cultuuruitingen, maar er zijn meer mogelijkheden wat betreft cultuur die belangrijk waren voor de ontwikkeling van Gelre en

---

²²⁰ Van Anrooij, *Spiegel*, 66.

²²¹ Noordzij, *Gelre*, 38.

²²² H. Tervooren, *Van der Masen tot op de Rijn : Ein Handbuch zur Geschichte der mittelalterlichen volkssprachlichen Literatur im Raum von Rhein und Maas* (Berlijn 2006), 327-340.

zijn identiteit. Tegenwoordig kan men, door de overvloed aan verschillende media, cultuuruiting gemakkelijk volgen. Dit maakt het mogelijk dat wij ons ook gemakkelijk kunnen identificeren met verschillende cultuur uitingen. Men kan zich bijvoorbeeld identificeren met een sportploeg: ‘wij’ hebben goud behaald op de Olympische Spelen of ‘wij’ zijn wereldkampioen voetballen geworden. Een ander voorbeeld is zich identificeren met een muziekstijl: hij is helemaal ‘rock ’n roll’ of zij is zo ‘hiphop’.

Ook in de laatmiddeleeuwse periode waren cultuuruitingen een wijze om een bepaalde identiteit naar buiten te dragen, met name de dynastieke identiteit. ‘De vorsten gaven hun macht niet alleen met wapens en diplomatie, maar ook door middel van cultuur gestalte. Zij gebruikten deze cultuur zelfs om hun macht te vergroten.’²²³ Ook hier speelt muziek een belangrijke rol. Gerard Nijsten besteedt uitgebreid aandacht aan deze vorm van cultuur aan het hof van Gelre.²²⁴ Hij laat echter niet achterwege om een vergelijking te maken met cultuuruitingen aan andere hoven. Zoals we net al zagen wil Noordzij dit vermijden. Toch kan een beschouwing over cultuuruitingen een interessante toevoeging zijn aan het vertoog over identiteit op het punt van de beelden die deze uiting naar buiten bracht over Gelre.

Doordat Noordzij zich enkel wil bezighouden met Gelre, ontbreekt ook een uitgebreid verslag over de beelden die er bestonden over Gelre buiten het territorium. Noordzij geeft op dit gebied niet meer dan een korte opmerking in de inleiding over het zestiende eeuwse imago van Gelre en een opmerking over de bevindingen van Hollandse humanisten van de Gelderse oorsprong.²²⁵ Over het zestiende eeuwse imago verscheen in 2005 een artikel van de hand van Noordzij, dat in deze kwestie van toepassing is.²²⁶ Bijvoorbeeld in de *Brabantsche Yeesten* wordt er veelvuldig over de Geldersen gesproken. Hier blijkt dat het beeld dat over Gelre bestond bepaald niet even positief was.

Ook de invloed van rechtspraak op identiteit ontbreekt. Dit valt misschien beter te benoemen als moraliteit. In een artikel van H.F.M. Peeters lezen we dat identiteit en moraliteit zeker aan elkaar zijn verbonden.²²⁷ Men zou in dit verband bijvoorbeeld vragen kunnen stellen als: ‘welke invloed hadden autoriteiten zoals de kerk en de vorst op de rechtspraak’, ‘welke invloed werd er door de steden uitgeoefend op rechtspraak’ en ‘hoe verhiel

---

²²³ G.J.M. Nijsten, *Het hof van Gelre : cultuur ten tijde van de hertogen uit het Gulikse en Egmondse huis (1371-1473)* (Nijmegen 1992), 21.

²²⁴ Nijsten, *Hof van Gelre*, 111-222.

²²⁵ Noordzij, *Gelre*, 13-14 en 301.

²²⁶ Noordzij, ‘Gelderse snaphanen’, 212-221.

²²⁷ H.F.M. Peeters, , ‘Identiteit en moraliteit: een historisch paar’, *Sporen en spiegels: Beschouwingen over geschiedenis en identiteit*, J.C. Dekker (red.) (Tilburg 1995) 75-84.

rechtspraak zich ten opzichte van de verschillende kwartieren?’ Voor zover mij bekend is er nog geen boek verschenen over rechtspraak dat specifiek op Gelre is gericht; wel zijn er algemene werken te vinden over rechtspraak in de middeleeuwen.²²⁸

---

²²⁸ Zie onder andere: Trevor Dean, *Misdaad in de Middeleeuwen*, Roelof Posthuma (vert.) (Amsterdam 2004) en Jan van Herwaarden, *Opgelegde bedevaarten: een studie over de praktijk van opleggen van bedevaarten (met name in de stedelijke rechtspraak) in de Nederlanden gedurende de late middeleeuwen (ca. 1300-ca. 1550)* (Groningen 1978).

Conclusie

Dé Gelderse of Hollandse identiteit is niet te bepalen. Identiteit is opgebouwd uit meerdere lagen. We kunnen zelfs zeggen dat de lagen weer zijn opgebouwd uit verschillende lagen. Ik doel op de vierledige opbouw zoals we die zagen bij Noordzij. Elk van deze lagen, dynastiek, fysiek, sociaal-politiek, en mentaal, heeft weer een aantal punten die van elkaar te onderscheiden zijn, waarmee men zich identificeerde. De wisselwerking tussen deze lagen is daarbij zeer van belang.

Op het dynastieke vlak valt onderscheid te maken tussen identificatie met de vorst, de naam en de symbolen. Op het fysieke vlak valt onderscheid te maken tussen een regionaal en territoriaal bewustzijn en tussen het bestuurlijke bewustzijn en het bewustzijn van de onderdanen. Op sociaal-politiek niveau valt onderscheid te maken tussen regionaal en territoriaal bestuur en de uitwerking hiervan op de identiteit. Mentaal kan men zich identificeren met regionale, territoriale, dynastieke en politieke elementen. Uiteindelijk is het de mentale beeldvorming die het meest complete beeld van identiteit geeft.

Zelfs met al deze lagen is de identiteit nog niet compleet. Als identiteit datgene is wat eigen is aan iets of iemand, bestaat identiteit uit aspecten die het onderscheid bepalen tussen verschillende personen of gemeenschappen. Identiteit heeft dus nog meer dimensies, waarvan het ene facet meer bijdraagt aan de vorming van een identiteit dan het andere. De grootste ontbrekende schakel in de studies die ik heb vergeleken was in mijn optiek het ontbreken van een vertoog over taal. Verder zou een studie over cultuuruitingen, beelden van buitenaf en rechtspraak ook niet misstaan in een beschouwing van identiteit.

Specifiek voor Gelre is de vrijheid en onafhankelijkheid van de inwoners erg belangrijk voor hun identiteit. De kwartierindeling gaf een scheiding in de territoriale identiteit wat meerdere territoriale beelden tot gevolg had. Voor Holland is het juist de eenheid van de politieke gemeenschap die erg exemplarisch is. Gelre is ook minder wereldlijk dan Holland, wat we terugzien in de politiek en in de beeldvorming rond de vorst. De geestelijkheid werd vertegenwoordigd in de Gelderse politiek en de vorst werd een profetische geest toegeschreven. Daarnaast kunnen we zeggen dat het leven met water in Holland meer invloed heeft gehad dan in Gelre. Of in ieder geval de politiek die verband hield met water. Gelre was gesitueerd rond de rivieren Rijn, Maas, Waal en IJssel, die slechts de kwartierindeling hebben beïnvloed. In Holland veroorzaakte een strijd om de rechten op het water een verschuiving in de politieke structuur van vorst naar steden en onderdanen.

Als het gaat om de gebruikte methoden kunnen we de conclusie trekken dat het gebruik van zowel primaire als secundaire literatuur het rijkst geschakeerde beeld oplevert bij de beschouwing van identiteit. Enkel primaire bronnen leveren een te eenzijdig beeld op of een eindeloze opsomming van feiten. Enkel secundaire bronnen geven een te moderne kijk die niet altijd eenduidig toe te passen is op de bestudeerde periode. Eenzijdig brongebruik levert dus een te beperkt beeld op. Een vergelijking tussen primaire en secundaire literatuur maakt het plaatje totaal. Het zijn dan ook de werken van Noordzij en Tilmans die beide het meest complete beeld opleveren. Voor Noordzij is dit niet erg verwonderlijk aangezien dat het onderwerp is van zijn boek. In het geval van Tilmans vind ik dit opvallender, omdat het bij haar slechts een bijzaak beslaat.

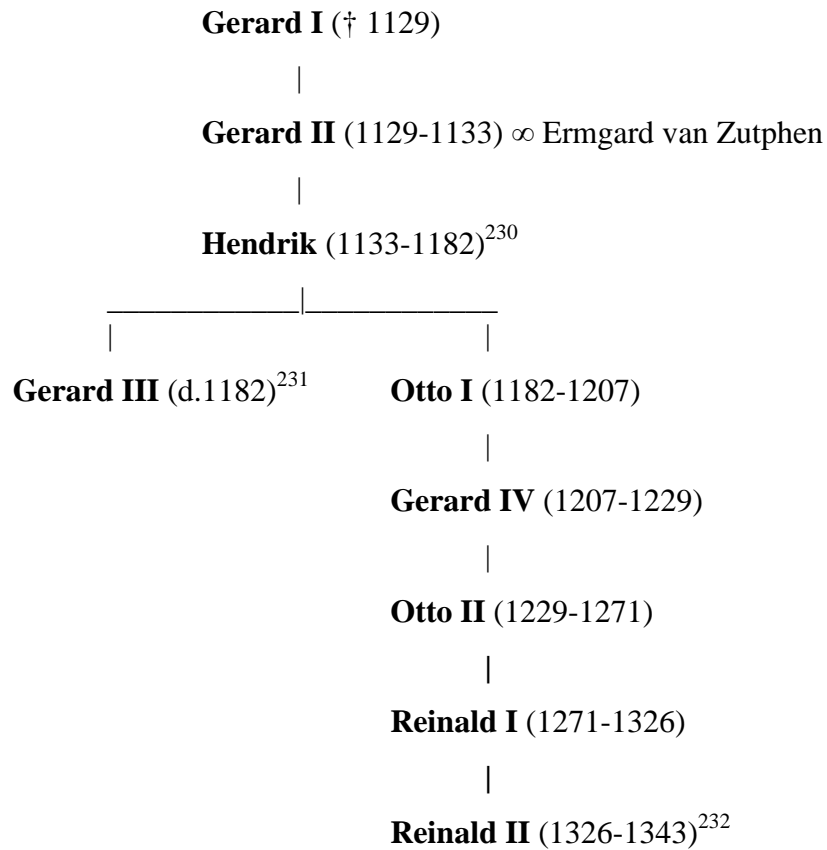
Bijlagen

De volgende pagina's laten een genealogische weergave zien van de vorsten van Gelre en Holland. Enkel de namen van de voor de tekst belangrijke personen zijn opgenomen. De genoemde jaartallen zijn de regeringsperioden.

Bijlage 1A:

Genealogische weergave van de, voor de tekst belangrijke, graven van Gelre en familieleden.²²⁹

²²⁹ Noordzij, *Gelre*, p. 10 en 43. De genoemde jaartallen zijn de regeringsperiodes.

²³⁰ Vanaf Hendrik werd het geslacht 'graaf van Gelre en Zutphen'.

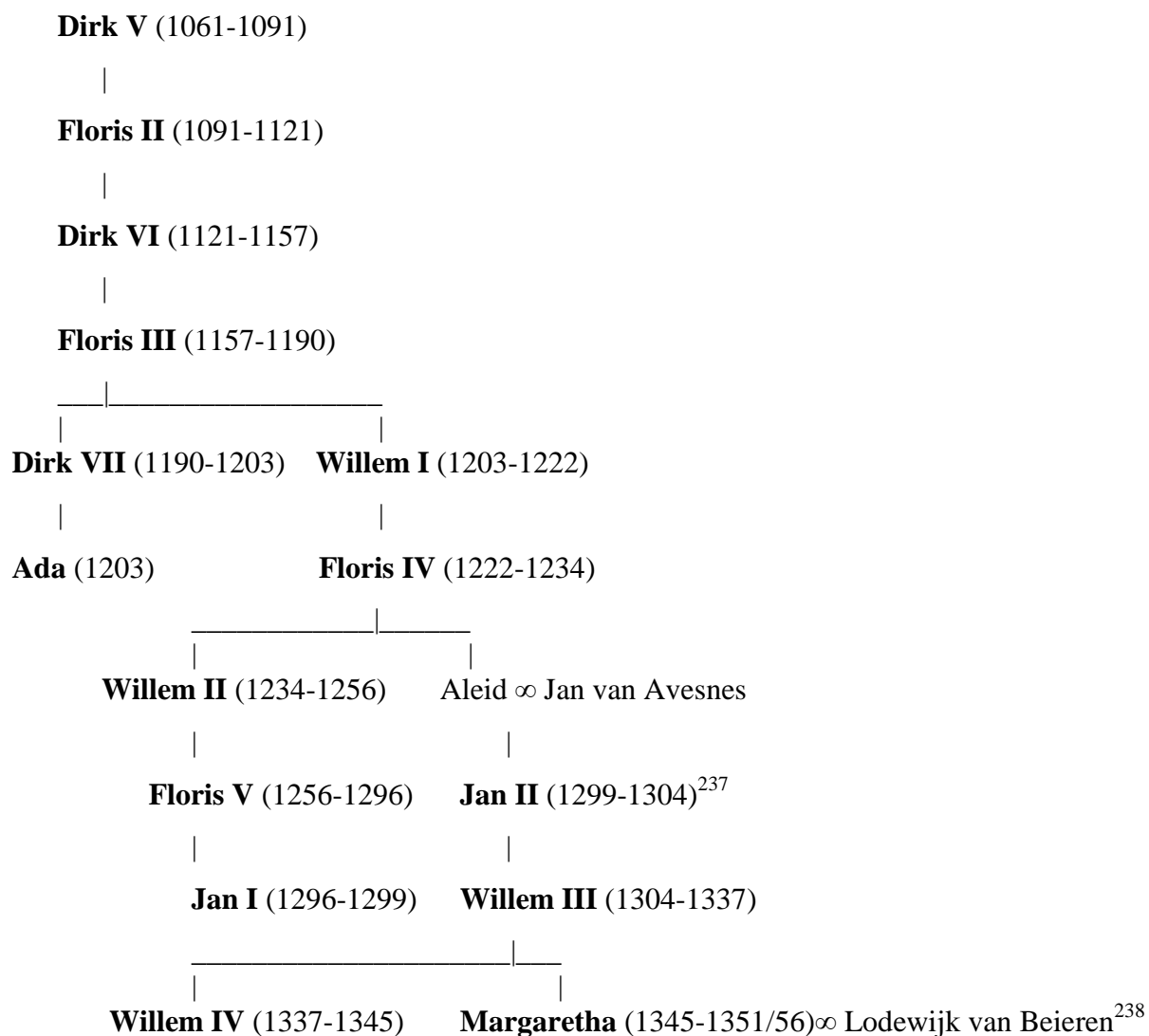
²³¹ Gerard (III) was mederegent van Hendrik, maar was geen zelfstandig graaf. Ik neem hier de nummering van Noordzij over. Zie Noordzij, *Gelre*, p. 10 en 96.

²³² Vanaf 1339 hertog van Gelre en graaf van Zutphen. Vanaf hier verder in bijlage 1B.

Bijlage 2A:

Genealogische weergave van de, voor de tekst belangrijke, graven van Holland en familieleden.

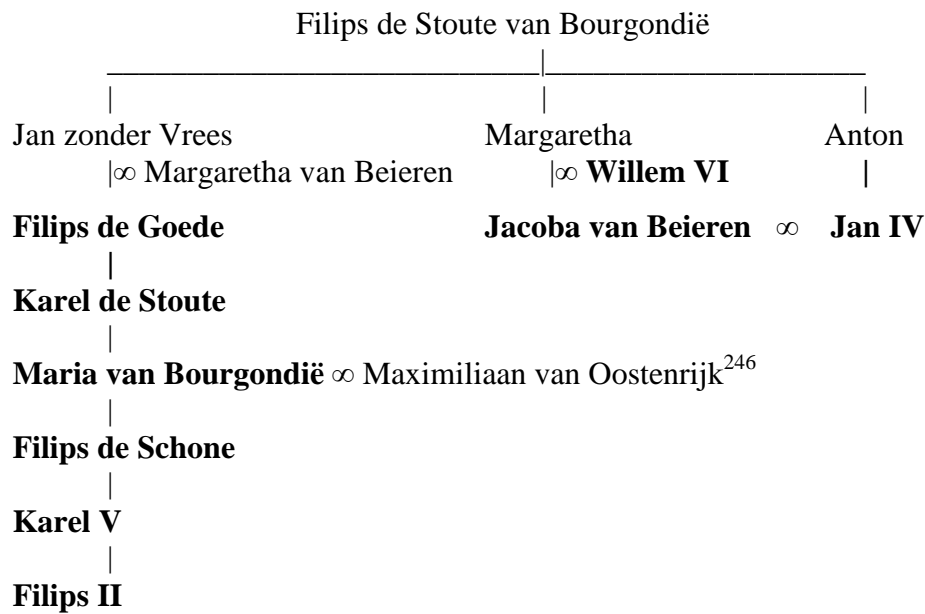
²³⁷ Vanaf hier Henegouwse huis.

²³⁸ Zie verder Bijlage 2B.

Bijlage 2C:

Dubbele familiebanden tussen het Bourgondische huis en de graven van Holland.²⁴⁵

²⁴⁵ Vergelijk met Bijlage 2B.

²⁴⁶ Ook bekend als Maximiliaan van Habsburg.

Bibliografie

Literatuur

- Alberts, W.J., *Geschiedenis van Gelderland tot 1492. Boek I : van heerlijkheid tot Landsheerlijkheid. Overzicht van de geschiedenis van Midden- en Noord-Limburg en Gelderland in de Middeleeuwen* (Zutphen 1978).
- Anderson, B., *Imagined Communities : Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Londen etc. 2006).
- Anrooij, W. van, *Spiegel van ridderschap : Heraut Gelre en zijn ereredes* (Amsterdam 1990).
- Beaune, C., *Naissance de la nation France* (Parijs 1985).
- Boer, D.E.H. de, en E.H.P. Cordfunke, *Graven van Holland : portretten in woord en beeld, (880-1580)* (Zutphen 1995).
- Brokken, H.M., *Het ontstaan van de Hoekse en Kabeljauwse twisten* (Zutphen 1982).
- Dean, T., *Misdaad in de Middeleeuwen*, R. Posthuma (vert.) (Amsterdam 2004).
- 'Dit is dat beginsel ende oersprong des lantz van Gelre ende cronycken van de prince van Gelre', *Geldersche Kronieken*, P. N. van Doorninck (ed.) (Arnhem 1904) 3-18.
- Easton, D., en R.D. Hess, 'The child's political World', *Midwest Journal of Political Science* 6, 3 (1962) 229-246.
- Frijhoff, W., 'Identiteit en identiteitsbesef. De historicus tussen verbeelding, benoeming en herkenning.', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 107 (Utrecht 1992) 614-634.
- Geary, P.J., *The Myth of Nations : The medieval origins of Europe* (Princeton 2002).
- Gellner, E., *Nations and nationalism* (Oxford 1983).
- Gerritsen, W.P., 'Hoofsheid herbeschouwd', *Beschaving. Een geschiedenis van de begrippen hoofsheid, heusheid, beschaving of cultuur*, P. de Boer (red.) (Amsterdam 2001) 81-106.
- Graaf, R. de, *Oorlog om Holland, 1000-1375* (Hilversum 2004).
- Guenée, B., *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Les États* (Parijs 1971).
- Hastings, A., *The Construction of nationhood. Ethnicity, religion and nationalism* (Cambridge etc. 1997).

- Herwaarden, J. van, *Opgelegde bedevaarten : een studie over de praktijk van opleggen van bedevaarten (met name in de stedelijke rechtspraak) in de Nederlanden gedurende de late middeleeuwen (ca. 1300-ca. 1550)* (Groningen 1978).
- Janse, A., *Grenzen aan de macht : De Friese oorlog van de graven van Holland omstreeks 1400* (Den Haag 1993).
- Janse, A., *Ridderschap in Holland : Portret van een adellijke elite in de late middeleeuwen*, (Hilversum 2001).
- Janse, A., *De sprong van Jan van Schaffelaar : Oorlog en partijstrijd in de late Middeleeuwen* (Hilversum 2003).
- Koenigsberger, H.G., ‘ “Dominium regale” or “Dominium politicum et regale”. Monarchies and parliaments in early modern Europe.’, *Politicians and virtuosi. Essays in early modern history*, idem (red.) (Londen etc. 1986) 1-25.
- Kokken, H., *Steden en Staten : Dagvaarten van steden en Staten van Holland onder Maria van Bourgondië en het eerste regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk (1477-1494)* (Den Haag 1991).
- Lambert, V., ‘Methodologische beschouwingen bij het onderzoek naar de concepten “natie”, “nationalisme” en “nationale identiteit” in de middeleeuwen’, *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 4 (2001) 66-85.
- Mann, M., *The sources of social power I, a history of power from the beginning to A.D. 1760* (Cambridge etc. 1986).
- Mout, M.E.H.N. (ed.), *Plakkaat van Verlatinge* (Groningen 2006).
- Nijsten, G.J.M., *Het hof van Gelre : cultuur ten tijde van de hertogen uit het Gulikse en Egmondse huis (1371-1473)* (Nijmegen 1992).
- Nijsten, G.J.M., *In the Shadow of Burgundy : The Court of Guelders in the Late Middle Ages*, Tanis Guest (vert.) (Cambridge 2004)
- Noordzij, A., ‘Geschiedschrijving en nationale identiteit. Gelre in de vijftiende en zestiende eeuw.’, *Bijdragen en Mededelingen Gelre. Historisch jaarboek voor Gelderland* 95 (Arnhem 2004) 6-48.
- Noordzij, A., ‘Gelderse snaphanen. Het imago van Gelre in de zestiende eeuw’, *Madoc: Tijdschrift over de Middeleeuwen* 19, afl. 4 (2005) 212-221.
- Noordzij, A., *Gelre : Dynastie, land en identiteit in de late middeleeuwen* (Hilversum 2009).
- Oostrom, F.P. van, *Het woord van eer: Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400* (Amsterdam 1987).

- Peeters, H.F.M., 'Identiteit en moraliteit: een historisch paar', *Sporen en spiegels: Beschouwingen over geschiedenis en identiteit*, J.C. Dekker (red.) (Tilburg 1995) 75-84.
- Reynolds, S., *Kingdoms and communities in Western Europe* (Oxford 1997).
- Roymans, N., *Ethnic Identity and Imperial Power: The Batavians in the early Roman Empire* (Amsterdam 2004).
- Smit, J. G., *Vorst en onderdaan: Studies over Holland en Zeeland in de late middeleeuwen* (Leuven 1995).
- Smith, A.D., *The nation in history. Historiographical debates about ethnicity and nationalism*. (Cambridge etc. 2000)
- Stets, J.E., en P.J. Burke, 'Identity Theory and Social Identity Theory', *Social Psychology Quarterly* 63, No. 3 (September 2000) 224-237
- Tajfel, H., en J. C. Turner, 'The social identity theory of inter-group behavior.', *The social Psychology of Intergroup Relations*, S. Worchel and W.G. Austin (red.) (Chigago 1979) 33-47.
- Teitler, H., *De opstand der 'Batavieren'* (Hilversum 1998).
- Tervooren, H., *Van der Masen tot op de Rijn : Ein Handbuch zur Geschichte der mittelalterlichen volkssprachlichen Literatur im Raum von Rhein und Maas* (Berlijn 2006).
- Tilly, C., *Coercion, capital and European states, AD 990-1990* (Cambridge MA etc. 1990).
- Tilmans, C.P.H.M., *Aurelius en de Divisiekroniek van 1517 : historiografie en humanisme in Holland in de tijd van Erasmus* (Hilversum 1988).
- Timmer, R., *Profeet in eigen land : Philips van Leiden en het publiek belang* (Hilversum 2008).
- Vale, M., *The Princely Court : Medieval Courts and Culture in North-West Europe 1270-1380* (Oxford 2001).
- Verbij-Schillings, J., *Beeldvorming in Holland: Heraut Beyeren en de historiografie omstreeks 1400* (Amsterdam 1995).
- Waale, M.J., *De Arkelse oorlog, 1401-1412: een politieke, krijgskundige en economische analyse* (Hilversum 1990).
- Wenskus, R., *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes*. (Keulen etc. 1961).

Internet

<http://3s-stamboom.nl/mispel.htm>

<http://vrom.nl/pagina.html?id=35172>

http://www.tcw.utwente.nl/theorieenoverzicht/Theory%20clusters/Interpersonal%20Communication%20and%20Relations/Social_Identity_Theory.doc/

<http://www.vandale.nl/vandale/>